

UDK 811.163.42"15":225

Izvorni znanstveni članak

Primljen 23.VI.2010.

Prihvaćen za tisak 24.I.2011.

Gordana Čupković

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku

Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR-23000 Zadar

gcupkov@unizd.hr

KNJIŽEVNOJEZIČNA KONCEPCIJA GLAGOLJSKOGA I ĆIRILSKOGA NOVOGA TESTAMENTA IZ 1562./1563. Prilog proučavanju razlika

Interpretiraju se jezične razlike između ćirilične i glagoljične knjige Novoga testamenta 1562./1563. (odabrani tekstovi evanđelja) u svjetlu književnojezične koncepcije hrvatskih reformatora. Hibridni književnojezični tip u tim knjigama, zbog određenosti glagoljaštvom, osim interdijalekatnosti i niskoga leksičkog izbora obilježuju intertekstulanost i citatnost, što je vidljivo pri usporedbi knjiga s jednim od mogućih predložaka (Lekcionarom Bernardina Splićanina) te s Prvotiskom glagoljskoga misala kao predstavnikom hrvatskokrkvenoslavenske tradicije starih brevijara i misala. Dihotomija *knjiškost*—*razgovornost* osvijetljena je na planu izraza i na planu sadržaja pa se obrađuju sustavskojezične i semantosintaktičke inačice, pri čemu se ističe da se ćirilična knjiga izrazitije oslanja na hrvatskokrkvenoslavensku tradiciju tamo gdje se glagoljična oslanja na hrvatsku čakavsku književnu tradiciju.

1. Uvodne napomene o književnome jeziku prvih hrvatskih reformatora

Prvi hrvatski reformatori mahom su bili okupljeni u »egzilskoj« tiskari u Urachu, koja je djelovala od 1561. do 1565. kao osobiti »biblijski zavod«, s ciljem prevođenja Biblije i tiskanja njenih dijelova (v. Jembrih 2007), te je kao takva i jedinstvena pojava u onodobnoj Europi. Kao nositelj prevoditeljske i priređivačke djelatnosti tiskare izdvaja se Stipan Konzul, kao njegov istaknuti pomoćnik Antun Dalmatin, a među drugim pomoćnici-

ma, većinom istarskim glagoljašima, prevoditeljskim radom istaknuo se i Juraj Cvečić. U prevođenju su se osim na latinske, grčke i druge izvore oslanjali i na djela slovenskoga reformatora i jednoga od idejnih pokretača uraške tiskare Primoža Trubara, ali i na djela iz vlastite, glagoljaške tradicije.

Na vertikali povijesti hrvatskoga književnog jezika nastojanja hrvatskih reformatora počesto su neopravdano tek uzgredno spomenuta, kao popratna i izolirana pojava, a da je opsežan korpus reformacijskih knjiga u cijelosti slabo pročitani i još slabije proučeni (Fancevljeva studija o jeziku, koja donosi obilje građe, ali i pojedine načelne tvrdnje,¹ objavljena je prije skoro sto godina), a još je slabije istražen utjecaj koji su reformacijske knjige izvršile na knjige protivnika (koji su osporavajući sadržaj mogli poprimiti štogod od izraza), a što negacijom potvrđuje tridentski obojen Glavinicev sud o prijevodu koji bi »svakome bio drag da nije bio prožet herezom« (Jembrih 2007:69).² Vončina ih u svojoj hrestomatiji predstavlja kao dio hibridne književnojezične koncepcije³ te donoseći pisma svjedočanstva iz kruga Frankopana o ispravnosti izraza knjiga, implicira navezanost ozaljskoga hibrida na taj tip:

I zato mi svidimo tim našim listom da su te rečene knjige našimi pravimi hrvatskim slovi i hrvatskim jezikom štampane i da je vsaki Hrvatini more lahko štati i razumiti (»Pismo Nikole Frankopana Tržačkoga«, Vončina 1988:202).

Interdijalektnost se u tome tipu može opisivati supostojanjem i smjenom

¹ Fancev je utvrdio da jezik Konzulovih i Dalmatinovih knjiga odražava njihov materinji »primorski i istarski govor čakavskoga narječja« (Fancev 1916:158). »Jednaki razmjer među ekavskim i ikavskim izgovorom u gore izbrojenim riječima nalazimo i u današnjim ikavskim čakavskim govorima onih krajeva (tj. hrvatskoga Primorja i Istre), iz kojih su prvaci naše protestantske književnosti (tako su iz hrvatskoga Primorja Dalmatin i Juričić, iz Istre oko Pazina Konsul i pomagači i korektori Cvečić, Lamella, Pomazanić i Živčić« (Fancev 1916:173). Tvrdnju o istarskoj čakavštini kao jeziku knjiga ponavlja i Vince (2002:28).

² Da je jezična koncepcija zasjenila vjersku, potvrđuju i Kurelčeve riječi iz 1854.; misleći na ondanju razinu pismenosti on bez razlike žali za Istrom Konzulova i Glaviniceva doba (Vince 2002:493). Za jezik pisaca ozaljskoga kruga Moguš ističe kako predstavlja »ojačani produžetak ideja što su ih o jeziku knjiga imali mnogi raniji naraštaji, čak i onda kad su bili različitih vjerskih uvjerenja. To znači da vjerski pokreti nisu na prostorima sjeverozapadne Hrvatske nikada bitno promijenili odnos prema književnom jeziku: trodijalektnost predstavlja konstantu bez obzira na promjenljivost dijalektne osnovice ili količine udjela pojedinoga narječja« (Moguš 1993:86).

³ Vončina izdvaja četiri značajke hibridnoga književnojezičnog tipa: težnja (isprva spontana, a poslije svjesna) stvaranja pisanoga jezika u kojem uz temeljno sudjeluje bar još jedno narječje; jezični podatci iz toga, drugoga narječja u ravnopravnoj su, slobodnoj distribuciji; uporaba kontaktnih sinonima radi razumljivosti na što širem prostoru te spoj narječja kao prava dijalektalna podloga (Vončina 1988:191).

normi hrvatskoga književnog jezika: srednjovjekovne čakavske (koja je na zalazu) i nastupajuće, novovjekovne štokavske (ikavske).⁴ Poznato je da ono što je zapisano, još od početaka pismenosti, sporadično odražava i govor konkretnoga organskoga idioma, ali nije njegova preslika, kao i to da je miješanje (supostojanje) jezičnih sustava u srednjovjekovnim tekstovima odraz norme i (glagoljaškoga) stava (v. Damjanović 1995). Jezična slika glagoljaških tekstova od samih početaka izrazito je složena zbog supostojanja, u različitim omjerima, ovisno o stilovima, hrvatskoga (čakavskoga) književnoga jezika (»narodni književni jezik«) i hrvatskokrkvenoslenskoga književnoga jezika (»međunarodni književni jezik«), kao i zbog »tri dijalekatske stilizacije« hrvatskoga književnoga jezika kojima su u temelju »organska narječja kao cjeline« (Moguš 1993:69), a koje se u glagoljaškim tekstovima manifestiraju naslojavanjem kajkavizmima i štokavizmima na čakavsku osnovicu.⁵ U novovjekovlju se štokavskom književnom jeziku s ikavskom osnovicom pridružuje iz Dubrovnika i književni jezik ijekavske osnovice, što ukupnu jezičnu sliku dodatno usložnjava.

Okolnosti djelovanja prvih hrvatskih reformatora kao i iznimnost i važnost »egzilske« tiskare u Urachu prikazani su u radovima Alojza Jembriha (v. Jembrih 2007^a), koji je priredio pretisak i dviju najvažnijih knjiga »biblijskoga zavoda«: glagoljičnoga i ćiriljičnoga Novoga Testamenta,⁶ pa tako dostupna djela otvaraju široke vidike budućih istraživanja. U ovom radu na odabranim odlomcima evanđelja iz *Prvoga dela Novoga Testamenta*, izdvajajući razlike među knjigama, iščitavamo pristup (konceptiju) prevoditelja i redaktora radi opisivanja tipa književnoga jezika i odnosa tvoraca takve koncepcije prema tradiciji: s jedne strane prema hrvatskokrkvenoslavenskoj tradiciji, oslonjenoj na jezik kojemu nadgradnja i (općeslavenska) rasprostranjenost znatno prevladavaju govornu podlogu iz vremena postanja (određeni istočnojužnoslavenski idiom) pa ga doživljavamo i kao organski nemotiviran, odatle ustaljena odrednica knjiš-

⁴ »Kao što je već rečeno — glagoljaši sve češće prihvaćaju šćavet te riječ Božju, na misi i u obredima govore, a puk sluša, na pomlađenom hrvatskom jeziku, štokavske osnove, pa je tako, neplanirano, cijelo hrvatsko narodno područje ujedinjeno jezikom liturgije, obreda, propovijedi i crkvenog života« (Bratulić 1995:218–219).

⁵ »Za odnos u trokutu međunarodni književni jezik (A) — narodni književni jezik (B) — narodni govor (C) na hrvatskoglagoljskom terenu odmah je jasno da mora biti zapleten jer i za A i za C možemo uvrstiti više no jednu vrijednost« (Damjanović 1984^a:64).

⁶ U popratnim studijama uz knjige osvrće se i na tip književnoga jezika te nadovezujući se na Matešića ističe kako je prevoditeljski krug u Urachu u 16. st. »na svjetlo dana iznio [je] pučki prijevod dijela Biblije« (Jembrih 2007:60) koji se prijevod udaljuje od sakralnoga stila književne tradicije.

ki⁷ (u radu je ta tradicija predstavljena Prvotiskom glagoljskoga misala iz 1483.⁸), a s druge strane prema tradiciji hrvatskoga književnog jezika koji u pismenost uvodi i normira naddijalekatska, opća, i specifična obilježja čakavskih idioma (u radu predstavljena »ščavetanskim« Drivodilićevim Lekcionarom⁹). U predgovorima spomenutih knjiga hrvatski reformatori (prvenstveno Stipan Konzul pa zatim Anton Dalmatin, Juraj Cvečić i drugi), glavninom istarski glagoljaši, programatski naznačuju odmak od jezika svoje literature, starih »brvijar« i »misal«¹⁰ te uvođenje živih riječi hrvatskih govora,¹¹ velikim dijelom također literaturom normiranih (Lekcionar Bernardina Splićanina)¹². Jembrih afirmira davnu Polovičevu pretpostavku o Lekcionaru kao jednome od »biblijskih pomagala« u nastanku reformacijskih knjiga (2007: 60). I Fancev je izrazio potrebu usporedbe reformacijskih izdanja s »njihovim uzorima«, osobito s Bernardinovima Lekcionarom koji je »bez sumnje bio hrvatska matica protestantskim piscima« (1916:89–90).

Određenje prema širokoj razumljivosti jezika (sve do Bugarske)¹³ pr-

⁷ U Predgovoru autori »knjiškost« određuju kao »pismenim načinom (...) pisano« (ČNT:16). Dihotomiju *općerazgovorno*–*knjiško* zanimljivo imenuje Fancev određujući lekseme kao »narodne« ili kao »književničke« (Fancev 1916:78).

⁸ Kao predložak glagoljskomu prvotisku poslužio je, između ostalih, i *Misal kneza Novaka*, poznat po pomlađenosti jezičnih oblika i oslanjanju na Vulgatu.

⁹ *Lekcionar* je pisan čakavskim, a nastao je na temelju glagoljskih misala. Drugo, Zborovčičevo izdanje iz godine 1543. označeno je kao »stumačenje harvasko«, kojim je pridjevom najčešće označen i jezik u reformacijskim knjigama, za razliku od »vulgarizacio dalmatica« i »in lingua ylliricha« prvoga izdanja Lekcionara 1495. (v. Bratulić 1995:217).

¹⁰ Taj jezik literature određuju kao »pismenim načinom pisan« i »nikim tuim nerazumnim ézikom tmačen« (GNT: 8).

¹¹ Parafrizirajući svetoga Pavla u Predgovoru, ističu da je Božja Riječ namijenjena kako učenima tako i neučenima te da zbog toga svojim prijevodom (sačinjenim na temelju »naibolega latinskoga, vlašškoga, nemškoga, i krańškoga tl(ǵ)mačēn'ē, u hr(ǵ) vacki jezikъ«, GNT:6) normiraju (u knjige »postavljaju«) »ove priproste, navadne razumne, obćene, vsagdańe, sadašńega vrěmena besede, koie Hr(ǵ)vatē, Dalmatini, i drugi Slovenci, i Krańci naivećne va njih govorenū govore« (GNT:6).

¹² »Kao što je *Lekcionar Bernardina Splićanina* izrastao na tradiciji starijih, rukopisnih lekcionara kojima korijene trebamo potražiti i u glagoljaškoj i u latinaškoj crkvi, tako je i utjecaj Bernardinova *Lekcionara* vidljiv u onovremenim tiskanim i rukopisnim izdanjima«. Sačuvani primjerci svjedoče da se upotrebljavao i među glagoljašima (Bratulić 1995:216–217).

¹³ U Predgovoru, obraćajući se »predragim dobrim krstianim Hrvatēm«, ističu kako su svojim prijevodom *vsim slovenskoga ézika lûdemъ služiti hoteli*, ali odmah i sužavaju tu odrednicu, precizirajući: *naipr(ǵ)vo vam, Hr(ǵ)vatom i Dalmatinom, potom takaiše Bošńakom, Bezêkomb, Sr(ǵ)blanom, i Bulgaromъ* (GNT: 7). Koliko su hrvatski reformatori u Urachu znali o Srbima i Bugarima (pa tako i o njihovu jeziku), neizravno ilu-

venstveno je sponzorsko:¹⁴ njemačkom plemstvu koje je sponzoriralo rad uraške tiskare poticajna je ideja o djelovanju knjigama na turskome teritoriju pa je što iz sponzorskih razloga što iz neznanja njemačkih tiskara jezik pokoje hrvatske reformatorske ćirilicne knjige nazvan i kako drugačije.¹⁵ I pri površnome pregledu teksta odmah je jasno da je i u ćirilicnome, kao i u glagoljičnome izdanju riječ o književnome jeziku koji nasljeđuje tradiciju, ali i znatno razvija koncepciju hrvatskoga glagoljaštva.

S tim u vezi nameće se potreba preciznijega određenja i razlučivanja podnazivlja iz poznatoga trolista književni — standardni — normirani jezik.¹⁶ U književnome jeziku, kao jeziku zasnovanu na tradiciji uporabe,¹⁷ koji u predstandardnim razdobljima obilježuju i različiti stupnjevi normiranosti,¹⁸ možemo razlučiti, gledajući reformacijske knjige iz druge polovice 16. st., književnojezični i stilski uzus koji obilježuje i srednjovjekovnu normu od novoga jezičnog planiranja, usustavnjivanja i predlaganja rješenja te propitivanja recepcije¹⁹ s jasnom nakanom izgradnje općeprihvatljive i polifunkcionalne koiné, a koja nakana u svom ostvarenju pokazuje znatnim dijelom podudarnost s budućim smjerom kodi-

strira to što su im ljudi iz mnogo bližega susjedstva (Bosna) Popović i Malešević bili posve egzotični pa se u pismima mahom čude njihovu izgledu i ponašanju.

¹⁴ U Predgovoru elegijski ističu kako su svoje »dvi štampe« (bogъ zna kako teško, z velikimъ trudomъ skr(ъ)bno nastojeći, tere z velikimъ potroškomъ) skupa spravili« (CNT:14).

¹⁵ Ime jezika ćirilske *Table za dicu* (1561.) određeno je u njemačkom naslovu kao *Syruischen* (v. Gospić i Čupković 2008), dok se u ostalim ćirilničnim knjigama izričito piše da su pisane ćirilicom i hrvatskim jezikom. Uz naziv *hrvatski* u reformacijskim se knjigama samo rijetko koristi kao istoznačnica i naziv *slovenski*. Autori se potpisuju kao »dobri Hrvati«, tako se i Konzul redovito potpisuje kao »dobri Hrvat Istranin«.

¹⁶ Tu je terminologiju objasnio Brozović (1970), u suvremenosti ponovio Katičić (2009), na glagoljaški korpus primijenio Damjanović (1984; 1995).

¹⁷ »On [književni jezik, op. a.] nema veze s umjetnosti riječi, nego je to jezik kakav se rabi u knjigama. Dobro bi se mogao zvati i 'pismeni jezik', kao što se na njemačkom zove *Schriftsprache* i na francuskom *langue écrite*. Nazvan je po tome što je jezik pismenosti. Zasnovan je na tradiciji takve porabe, kakva se već gdje stvorila. Po njezinoj naravi i prema njezinim potrebama on je ujednačeniji nego su mjesni govori, bolje povezuje veću jezičnu zajednicu, a rječnik i frazeologija razvijeni su mu i izgrađeni koliko to već zahtijeva komunikacija u krilu te zajednice« (Katičić 2009:51).

¹⁸ »(...) potrebno je samo da kod prepoznavanja te norme svoja iznevjerena očekivanja ne smatramo narušavanjem norme. Naime, polagano rušeći jedan red (staroslavensku normu), hrvatski glagoljaši uspostavili su novi, a nisu ostavili nered« (Damjanović 1984^a:73).

¹⁹ Osim što u predgovorima pozivaju čitatelje da ih upozore na greške i nedostatke i sami traže »stručnog« čitatelja pa je rukopis prijevoda bio na čitanju kod raznih glagoljaša. Ima u tome naravno i težnje za zadovoljavanjem Trubareve nepovjerljivosti.

fikacije, tu bismo sastavnicu književnojezične norme mogli zvati predstandardnom ili točnije protostandardnom,²⁰ nipošto ne pomičući početke standarda u koje prijašnje stoljeće²¹. Kontinuitet uporabe i novovjekovna usmjerenost inkorporiraju se u kontinuitet glagoljaškoga djelovanja: na srednjovjekovnu čakavsku osnovicu naslojava se sve veći broj štokavizama (kao rezultat društveno-povijesnih i kulturnih prilika), ponekad u tolikoj mjeri da se može govoriti i o težnji za promjenom osnovice, koja bi težnja bila i proširena reformatorskim knjigama da vjerske prilike nisu odredile druge uzore.

Kako se ta koncepcija iskazuje u glagoljičnoj (GNT), a kako u ćiriličnoj knjizi (ĆNT), pokazat ćemo na pojedinim primjerima sustavskojezičnih²² i semantosintaktičkih razlika te njihovom usporedbom s podударnim primjerima iz Prvotiska glagoljskoga misala (M) i Lekcionara Bernardina Splićanina (LBS), kao predstavnika utjecaja »starijih crkvenih i novijih hrvatskih«.²³

2. Obilježja jezičnih sustava (zamjenice, fonološke i morfološke inačice)

Promatrajući razlikovne primjere sustavski obilježenih odnosno-upitnih zamjenica 'tko', 'što', 'koji' te izražavanje posvojnosti trećemu licu, uočavamo da se u oba teksta u različitim kombinacijama javljaju čakavizmi, štokavizmi i crkvenoslavenizmi (u primjerima štokavizama ta su obilježja

²⁰ »Standardni jezik tako nasljeđuje sav književni jezik iz kojega se razvio kao svoju izražajnu mogućnost. On je i dalje taj književni jezik, samo mnogo razvijeniji, ujednačeniji i opremljen leksikom, frazeologijom, sintaktičkim sklopovima koji omogućuju da se bez posebnoga stvaralačkog napora govori o svemu o čem se govori u krugu nadetničke i nadnacionalne civilizacije kojoj pripada zajednica što se tim standardnim jezikom služi. A razvijeni su i postupci kojima se to stalno nadograđuje i nadopunja prema mjeri sve novih potreba, a da se time ne pokoleba čvrstoća već izgrađenoga. Pražnjeni su to nazvali njegovom elastičnom stabilnošću. A to što se njime može sporazumijevati o svemu njegova je polivalentnost, svestrana upotrebljivost« (Katičić 2009:51).

²¹ Standardne je jezike Katičić »odoka« vezao uz industrijsko društvo. »A odmevši onako od oka, može se reći da se pravi standardni jezici javljaju u doba kad se i inače počinje govoriti o standardima: u doba industrijskoga društva. Ta njegova sociološka dimenzija nije manje bitna od normiranosti i izgrađenosti« (Katičić 2009:52).

²² O jezičnim razlikama između glagoljičnoga i ćiriličnoga uraškoga izdanja Novoga testamenta izlagao je Damjanović (2009) iznijevši niz zanimljivih primjera te vrlo vrijednih zapažanja (osobito iz grafije i fonologije).

²³ »Utjecaj starijih crkvenih i novijih hrvatskih vrela (lekcionara), kao i uzora slovenskih, latinskih, nemačkih, pa utjecaj talijanskoga jezika uopće, mogao je upravo na području sintakse biti najjači, a utvrditi sve te utjecaje mogao bih samo poređenem hrvatskih protestantskih izdanja sa svim tim uzorima« (Fancev 1916:89).

i protostandardna) pa tako u ćirilicnome tekstu nalazimo uz štokavizme i crkvenoslavenizme i čakavizme (koji nisu samo odraz govora, nego i nastavak glagoljaške književne tradicije), kao što i u glagoljičnome tekstu uz književne i govorne čakavizme i štokavizme nalazimo i crkvenoslavenizme. Primjere možemo grupirati u sljedećih šest skupina:

I. GNT: štokavski: *što, tko*.

ĆNT: hrvatskokrkvenoslavenski: *čto, kto*.

Primjeri: (1) GNT: *Zašto este smučeni* (Lk24, 36–47) — ĆNT: *Začto jeste smučeni* (LBS: *ča ste se smeli*; M: *čto smučeni este*); (2) GNT: *zašto* (Lk24, 36–47) — ĆNT: *začto* (LBS: *êko*; M: *ĵere*); (3) GNT: *Imate li vi ovdí što ĵisti?* (Lk24, 36–47) — ĆNT: *Imate li vi ovdí čto ĵasti?* (LBS: *Imate li ovdí česa, ča bi se blagovaló?*; M: *Imate li čto snêdno sadê?*); GNT: *što* (Mk6, 17–29) — ĆNT: *čto* (M: *eže*; L: *ča*); GNT: *što* (Lk2, 42–52) — ĆNT: *čto* (M: *čto*; L: *ča*); (4) GNT: *što učineno e(st)* (Iv1, 1–14) — ĆNT: *čto učinjeno estb* (LBS: *ča učineno jest*; M: *eže bê*); (5) GNT: *tko si ti* (Iv21, 1–14) — ĆNT: *kto si ti* (M: *kto esi ti*); GNT: *tko* (Mk16, 1–7) — ĆNT: *kto* (M: *kto*; L: *tko*); (6) GNT: *zašto* (Lk2, 1–20; Mk6, 17–19) — ĆNT: *začto* (M: *êko*; LBS: *zač*); (7) GNT: *nitkore* (Lk1, 57–68) — ĆNT: *niktore* (M: *niktože*; LBS: *nitkore*).

U tome tipu u tekstu GNT dolazi književni štokavski lik (*zašto, što, tko*) na mjestu gdje je u LBS književno čakavsko *ča, jere, zač, česa ... ča*, dok se u tekstu ĆNT prilično dosljedno slijedi knjiški obrazac. Primjere iz teksta GNT možemo označiti kao protostandardne jer su rezultat koncepta zamjene čakavskih likova štokavskima koji su toliko reprezentativni da se može govoriti ne samo o nadgradnji čakavske osnovice, već i o pokušaju promjene osnovice i dobrome predviđanju razvojnih tijekova književnoga jezika te realnome sagledavanju kruga recipijenata u izmijenjenim društveno-povijesnim prilikama (povećanje broja štokavskoga stanovništva) kao i s obzirom na nezanemariv književni utjecaj s krajnjega juga (važnost početaka dubrovačke književnosti). U primjeru (7) oba teksta imaju opći razgovorni navezak s rotacizmom (*re*), s tim što je primjer iz GNT (*nitkore*) podudaran primjeru iz LBS i ta su dva primjera ujedno i književna čakavska.

II. GNT: čakavski i štokavski: *koih, koĵi, koû*

ĆNT: čakavski: *kih, ki, ku*

Primjeri: (1) GNT: *koih* (Iv21, 1–14) — ĆNT: *kih*; (2) GNT: *koĵi* (Lk2, 1–20) — ĆNT: *ki* (LBS: *ki*); (3) GNT: *rič koû ĵim biše rekal* (Lk2, 42–52) — ĆNT: *ku ĵimbiše rekalb* (M: *slovese eže r(e)če ima*; LBS: *ku je govoril ĵim*); (4) GNT:

svim koji čekahu (Lk2, 33–40) — ĆNT: *vsimъ ki čekahu* (M: *vsêm čaûčimъ*; LBS: *fsim / sfim ki čekahu*).

Iz primjera toga tipa vidljivo je kako unatoč intenciji za knjiškosti, ćirilični tekst zadržava i čakavsku osnovicu i u primjerima za koje nema izravnoga uzora u glagoljičnomu tekstu; u GNT imamo neutralan književni lik (koji može biti i čakavski i štokavski), pa nam i tekst ĆNT pokazuje znatan rezultat rada glagoljaških redaktora.

III. GNT: (štokavski): *koê*, (*ništare*)

ĆNT: (štokavski): *koja*, (*ništare*)

Primjeri: (1) GNT: [*delih*] *koê jesu* (Lk2, 42–52; Lk2, 33–40) — ĆNT: [*delih*] *koja esu* (M: *êže sutъ*; LBS: *ka (...) jesu*); (2) GNT: *za ništare* (Lk1, 57–68) — ĆNT: *za ništare* (M: *nikoliže*).

Primjeri odnosne zamjenice mogu biti i književni čakavski i književni štokavski. I u srednjovjekovnim čakavskim tekstovima takvi se likovi bilježe paralelno sa stegnutima. Rotacizirani navezak na štokavskoj osnovi neodređene zamjenice naglašenije održava vezu s općim razgovornim jezikom (i može se tumačiti i kao primjer štokavsko-čakavskoga interferiranja). Štokavski primjeri koji nemaju adekvata ni u crkvenoslavenskoj ni u čakavskoj tradiciji odraz su prevoditeljeva/redaktorova promišljanja, dakle oznake nadgradnje književnoga jezika.

IV. GNT: hrvatskokrkvenoslavenski: *začto*, (*ńega*)

ĆNT: hrvatskokrkvenoslavenski: *začto*, (*njega*)

Primjeri: (1) GNT: *začto* (Lk2, 42–52) — ĆNT: *začto* (M: *čto*; LBS: *zač*); (2): GNT: *učenikom ńega* (Mk16, 1–7) — ĆNT: *učenikomъ njega* (M: *uč(e)n(i)komъ ego*; L: *učenikom negovim*).

U oba teksta dolaze knjiški likovi uz pokoju inovaciju: staro izražavanje posvojnosti trećega lica genitivom lične zamjenice pomlađeno je i govoru približeno hrvatskim zamjениčkim nastavkom *ga* i prijedložnim inicijalnim *n*.

V. GNT: hrvatskokrkvenoslavenski: (*ńega*)

ĆNT: čakavski i štokavski: (*njegova*)

Primjeri: (1) GNT: *mati ńega* (Lk1, 57–68) — ĆNT: *mati njegova* (M: *mati ego*; L: *mati ńegova*).

Za razliku od tipa IV. u danim je primjerima ćirilični tekst pomlađen i tvorbeno te je tako podudaran primjerima iz LBS.

VI. GNT: čakavski: *ki*

ĆNT: čakavski: *ki*

Primjeri: (Lk1, 57–68) GNT, ĆNT (LBS): *ki* (M: *iže*).

U tim su primjerima u oba teksta književni likovi i odraz književne tradicije ujedno i odrazi čakavskoga govora prevoditelja / redaktora.

Najveći broj razlikovnih primjera pripada skupini I., što naglašava tendenciju da se glagoljski tekst uređuje prema književnomu štokavskočakavskom jeziku, a ćirilični da pokazuje i naglašenije oslanjanje na crkvenoslavenskohrvatsku tradiciju. To je oslanjanje vidljivo iz usporedbe dvaju tekstova s Prvotiskom i Lekcionarom Bernardina Splićanina: tamo gdje se glagoljski tekst izrazito podudara s Lekcionarom, ćirilični se tekst podudara s crkvenoslavenskom tradicijom zastupljenom i u Prvotisku; kao da se redakcijom ćiriličnoga Novoga testamenta htjelo uspostaviti ravnotežu na liniji crkvenoslavensko—hrvatsko pa tamo gdje glagoljični tekst napušta knjišku tradiciju u korist književne (temeljene na hrvatskim govornim idiomima), ćirilični vraća knjiškost.

Tomu se u ćiriličnome tekstu pridodaju i knjiški refleksi pojedinih fonema, kao i osobito zastupljeno knjiško grafijsko obilježje bilježenja završnoga poluglasa te bilježenje prijedloga *vb*. Takvi su primjeri zastupljeni i u glagoljičnome tekstu, ali u znatno manjoj mjeri, kao što i u znatnoj mjeri navedeni knjiški primjeri u ćiriličnome tekstu supostoje s književnim hrvatskim primjerima. Tako za refleks jata, kod kojega općenito blago prevladavaju ikavski likovi, postoje razne kombinacije:

e (GNT) — *i* (ĆNT): *mreže* (Iv21, 1–14), *navestite* (Mt2, 1–12) — *mriže*, *navistite*

i (GNT) — *ê* (ĆNT): *tilo* — *têlo* (Mk6, 17–29)

ê (GNT) — *i* (ĆNT): *mrêža* (Iv21, 1–14), *nêgdi* (Iv21, 1–14) — *mriža*, *nigdi*.

Za slogotvorno *l* razlikovni primjeri u GNT dolaze u književnome liku: *ispuni* (Lk1, 57–68), *puku* (Lk1, 57–68), a u ĆNT u knjiškome: *ispl(ʋ)ni*, *plku*. Refleks prednjega nazala *iza j* u GNT jest čakavski književni, kao i u Lekcionaru: *pojal* (Mk6, 17–29), *čuǰahu* (Lk2, 42–52), a u ĆNT je književni (štokavski) refleks: *pojēlb*, i oblik (aorist i svršeni glagol): *začudiše*. U ostalim primjerima u oba je teksta češće *e* nego *a*. Izuzetak su u ĆNT sporadični refleksi prednjega nazala kao *a*: *potrjabno* (Lk24, 36–47; G: *potrebno*), *začudiše sê* (Lk2, 42–52), koji mogu biti grafijska zamjena *e* i *ê* (u slučaju povratne zamjenice), ali oni mogu i upućivati na kakav istočnoslavizirani tekst (*potrjabno*) koji je redaktorima ćiriličnoga dijela, ako ne kao izravan predložak, mogao biti dio literature.²⁴ U tom smislu valja istaknuti moguću ulo-

²⁴ S obzirom na napomene u Predgovorima GNT i ĆNT o grčkim nadslovnim zna-

gu »knjiški« usmjerenih redaktora koji su ćirilčni tekst odmicali od »priproste« pučkosti netipične za dotadanji visoki, liturgijski stil, koja je pučkost (zapravo čakavski književni jezik stiliziran usmenošću) bila predmetom nezadovoljstva i tradicijski obrazovanih svećenika.²⁵ Analizom opsežnijega korpusa novozavjetnih tekstova svakako će se stvoriti pouzdanija slika i o tome segmentu.

Protostandardni, odnosno književni štokavski jest u GNT nastavak *-om* za I. jd. glavne promjene ženskoga roda koji u ĆNT dolazi i u književnome čakavskome liku (i to kao tipični sjeverozapadnočakavski nastavak *u*): Iv21, 1–14: *suknom* (GNT) — *suknû* (ĆNT); Lk2, 1–20: *z Mariom zaručenom ženom prisobnom* (GNT) — *s Mariû zaručenu ženu obrimenjenu* (ĆNT). U potonjem se primjeru glagoljski tekst nastavcima podudara s tekstem iz LBS (*s Marijom zaručenom sebi ženom prisobnom*), dok ćirilčni neuobičajeno napušta liturgijsku crkvenoslavensku knjiškost (u Prvotisku je produljeno: *s m(a)rieû obruč(e)noû emu ženoû sučeû neprazdnoû*). To pokazuje da tvrdnja o zaokretu ka knjiškosti u ćirilčnome tekstu nije isključiva i jednoznačna, ujedno su to i iznimni primjeri posvjedočivanja ćirilicom jezika iz najzapađenijega područja njezine primjene, koji primjeri potvrđuju čvrstu povezanost dvaju slavenskih pisama u okvirima hrvatskoga glagoljaštva.²⁶ Takvi su i slučajevi kad je u ĆNT (sjeverozapadno)čakavski književni lik s očuvanim nepalatalnim nastavkom u L. jd. i s ekavskim refleksom jata: *v mladoste* (Lk2, 42–52), dok je u GNT noviji književni lik s preuzetim nastavkom palatalne promjene (vjerojatnije negoli s ikavskim refeleksom jata): *va mladosti*. Uz to u tekstovima očekivano dolaze primjeri ujednačenih književnih likova: *imenom* Lk1, 57–68 (za razliku od knjiškoga lika iz M gdje je očuvan nastavak *n*-promjene: *imenemъ*). Nije neobično ni to da je u GNT književni čakavski lik npr. *r*-promjene: *materû* Mt2, 1–12 (kao i u LBS), a u

kovima »kih Rusijani i jedna benetačka štampa tako je nimaju« očito je da su im, osim izdanja venecijanske tiskare, bila dostupna i izdanja »Rusijana« (Rusina i Ukrajinaca; v. Jembrih 2008:100). Uz to valja istaknuti da su pojedini znakovi u ĆNT usporedivi i s tipičnima hrvatskima ćirilčnima npr. sporadično zastupljen poseban grafem za fonem /ć/, različit od grafema »šta« (ѣ) kojim se taj fonem pretežno bilježi (o problematiki predložka ćirilčnih slova govori Jembrih 2008:126–129).

²⁵ Nezadovoljan Konzulovom osobnosti Trubar je uložio znatan trud u traženje novih suradnika pa je tako u Urach doveo Maleševića i Popovića, o kojima ima malo pouzdanih podataka (v. Jembrih 2007^a), a iz do sada poznate korespondencije o tome što su točno radili na knjigama, ne znamo gotovo ništa.

²⁶ Hrvatsko glagoljaštvo kao jedinstven kulturni kompleks obuhvaća »svu pismovnu produkciju na slavenskim pismima i jezicima (s bazičnim — staroslavenskim), staroslavensku liturgiju, književnost, glazbu, cjelokupno dakle duhovno ozračje, bizantskoga izvora, zapadnoga oslonca, i autohtonoga nacionalnog nadahnuća« (Žagar 2009:188).

ČNT produljeni knjiški lik: *materiû* (kao i u M). Broj 'dva' s brojenim predmetom u ČNT u akuzativu je dvojine srednjega roda: *do dvi godiçi* (Mt2, 13–18; u M slaže se s prijedlogom pa je u genitivu dvojine: *do dveû l(ê)tu*); u GNT (kao i u LBS) imamo: *do dva godiça*. U ČNT se i u pojedinim glagolskim nastavcima čuva dvojina, npr.: *iskahova* (Lk2, 42–52; u M je: *iskahove*), nasuprot množinskome: *iskahomo* iz GNT (koje je jednako liku iz LBS). U ČNT (Mk16, 1–7) nalazimo primjer knjiški obilježena svršena prezenta za futur I. (*predidetv*; M: *varaet*)²⁷ dok je u GNT opisni futur s pomoćnim glagolom *htêti: hoçe ...poiti* (LBS: *hoçe pojti*).

3. Leksičke inačice

Leksičke inačice, osim što su rezultat književnojezične koncepcije (preplitanje jezičnih sustava i eksplikativnost kao odraz osobite »metajezične« komunikacije s recipijentima),²⁸ imaju i užu stilsku funkciju (tekstna disimilacija i izražavanje prevoditeljeva/redaktorova stava o izrazu i sadržaju). Možemo ih grupirati u nekoliko skupina s obzirom na opseg sadržaja (podudaran ili različit: uži ili širi, uz pridruživanje specificirane sastojnice ili bez nje), s obzirom na izraz (istokorijenske, tvorbene inačice i raznokorijenske inačice), postanje (posuđenice, dijalektizmi), stilsku obilježenost (visoki stil i knjiškost, niski stil i razgovornost, čemu se dodaje i aktivan odnos prema književnoj tradiciji: podudarnost s M ili s LBS). Pri tome polazimo od relativiziranja oštre odijeljenosti faza primjene »kontaktnih sinonima«²⁹ jer možemo smatrati da je razlikovanje u »semantičkim nijansama« prisutno od samoga početka uporabe pojedine interdijalekatne ili intertekstualne leksičke inačice, kao i to da je uz interdijalekatnost bitna konstanta hibrida i intertekstulanost,³⁰ jer se inačice šire ne samo iz govo-

²⁷ »Presenat perfektivnih glagola nalazi se često (kao što u staroslavenskom jeziku) u čakavštini i kajkavštini umjesto futura« (Zima 1887:247).

²⁸ Eksplikativnu funkciju i metatekstni položaj leksičkih inačica prevoditelji tumače u Predgovoru: »I kada godê dve ili tri besedê za ednu, kako na strani videti hoćete, da svaki bude moći razumeti, edna beseda, ili ime, po dva puta, i po tri izrečena i pisana, da edna drugu tl(ê)mači« (GNT: 7).

²⁹ »Njihova je primjena [kontaktnih sinonima, op. G. Č.], međutim, prošla kroz nekoliko faza. U prvoj oni služe za olakšavanje jezične komunikacije među pripadnicima različitih dijalekata; u drugoj postaju zajedničkom riznicom (Belostenčev je rječnik imenuje *aerarium*!) općega, hibridnoga književnog jezika; u trećoj pak fazi (koja se, prirodno, ocrtava pri vremenskom kraju hibrida) unutar trodijalekatnim kontaktom stvorenoga leksičkog obilja počinje razlikovanje u semantičkim nijansama« (Vončina 1988:194).

³⁰ Kao dvije konstante hibridnoga književnojezičnoga tipa Vončina spominje interdijalekatnost i nesklonost jezičnoj elitnosti (Vončina 1988:193).

ra nego i iz literature, iako je neosporna »težnja da pisanom jeziku osnovicom posluži nizak, dijalektu primjeren jezični (u prvom redu: leksički) izbor« (Vončina 1988:193). To ćemo potkrijepiti analizom primjera.

Leksičke inačice s podudarnim opsegom sadržaja

Odnose se na paralelnu uporabu opće književne riječi i dijalektalno ili inojezično obilježene inačice; posuđenica ili riječ iz kojega drugoga jezičnog sustava imaju i dodatnu nijansu sadržaja: evociranje toga drugoga jezika (jezičnog sustava) i/ili pisanoga predloška pa ni u tome tipu nije riječ o potpuno podudarnim opsezima. Evociranjem koje nije ostatak predloška uspostavlja se komunikacija s govornicima drugoga jezičnog sustava kao mogućim recipijentima (čak i dijalog s obzirom na to da se od čitatelja očekuje reakcija u smislu prihvaćanja predloženih rješenja, odbijanja ili predlaganja novih, odakle i bilježenje leksičkih inačica na marginama, »zvizdicami« na »krai h karte«, koje daju »veću svjetlost i razum«, općenito i »navlastito«³¹) te se istodobno izražava stav o književnoj povezanosti, ako ne i o jedinstvenosti i uvažavanju drugačijega i drugoga (uspostavljen također intekstom na margini). Takvo propitivanje, citatnost i izrazita neproskriptivnost (uz neke druge paratekstualne oznake) stavlja na knjige oznaku »radne verzije«. Evociranje jezičnih sustava osobito je naglašeno kod prislonjenica kao što su prijedlozi koji se time u određenoj mjeri značenjski dodatno osamostaljuju.

Primjeri: (1) GNT: *kon boga* (Iv1, 1–14) — ČNT: *pri bogu* (M: *u b(og)a*; LBS: *kon boga*), (2) GNT: *na moru* (Iv21, 1–14) — ČNT: *poli mora* (M, LBS: *na moru*).

Glagoljični tekst ima rješenja kao LBS (stari općeprošireni odimeničeni prijedlog *kon* + G, 'kod' i obično *na* + L), dok se ćirilični razlikuje specifičnim čakavskim prijedlogom *poli* + G, 'kod, pokraj' (koji obilježuje čakavske govore i glagoljašku tradiciju, nalazimo ga primjerice i u *Istarskom razvodu*).³²

Toničke riječi s podudarnim opsegom sadržaja imaju prevladavajuću funkciju intertekstualne ili metatekstne eksplikativnosti, kojom se, uz eksplikaciju sadržaja i upućivanje na postojanje drugačijih izraza u drugim jezičnim sustavima, stavlja u suodnos glagoljični i ćirilični tekst, a ujedno

³¹ U napomeni »K čtacu« istaknuto je: »Pritomъ zlamenovali jesmo iошъ nike besêde na krai hъ harte z ovakovimi zvizdicami *, koje zaisto mogle bi se va očenašu reći (!), ne zato da ne bi bile dobro rečene, nego za dati oče veću svetlost i razumъ, navlastito onimъ koi u pismihъ nisu vele učeni« (ČNT:19).

³² Njegovu pojavu u Ranjine AR tumači utjecajem LBS-a. Riječ je o sintetskome prijedlogu koji je spoj prijedloga *po-dlê* (»poli«, AR X, 1931: 596).

se upućuje na postojanje drugačijih izraza i u drugim tekstovima: književnim predlošcima i literaturi. Unutar pojedinoga teksta intertekstualnost se uspostavlja i bilješkama na margini pa je na prvoj razni interteksta riječ o četiri teksta (tekst 1 + bilješke uz tekst 1, tekst 2 + bilješke uz tekst 2), a na drugoj razini, na kojoj cjeloviti dvopisamski intertekst Novoga testamenta uspoređujemo s drugim dvama tekstovima (LBS i M), riječ je o šest tekstova i tri pisma. Time se ne iscrpljuje broj mogućnosti i u budućim bi istraživanjima u obzir valjalo uzeti i brojne druge knjige koje su mogle poslužiti kao uzor ili izravni predložak hrvatskim reformatorima (prvenstveno tekst Trubareva prijevoda).

Primjeri: a. raznokorijenske inačice: (1) GNT hrvatski književni – ČNT knjiški: GNT: *popipajte mene* (Lk24, 36–47) – ČNT: *osežite mene* (M: *osežite me*; LBS: *popipajte i vite*), GNT: *pokora* (Lk24, 36–47) – ČNT: *pokajanije* (M: *pokañniu*; LBS: *pokora*), GNT: *vse ditiće* (Mt2, 13–18) – ČNT: *vse mladenice* (M: *vsã otroč(e)ta*; LBS: *fse ditiće*); GNT: *mladca* – ČNT: *ûnošu* (M: *ûnošu*; LBS: *mladića*); (2) GNT knjiški – ČNT hr. književni: GNT: *iskoni* (Iv1, 1–14) – ČNT: *v počelu* (M: *iskoni*; LBS: *u počalo*), GNT: *bržiše ga* (Mk6, 17–29) – ČNT: *čuvaše ga* (M: *hranaše i*; LBS: *čuvaše ñega*); GNT: **divêhu se* / **čuêhu se* (Lk2, 42–52) – ČNT: *čujahu se* (M: *užas(a)hu se*; LBS: *čujahu se*); (3) GNT hr. književni – ČNT hr. književni: GNT: *da se propovêda* (Lk24, 36–47) – ČNT: *da se prodikuje* (M: *propovêdati se*; LBS: *da se pripovida*); GNT: *pitai* (Mk6, 17–29) – ČNT: *prosi* (M: *prosi*; LBS: *pitaj*); (4) posuđenice: GNT: *poslavši *hahara* / **kocana* (Mk6, 17–29) – ČNT: *poslavši hahara* (M: *poslavъ spikulatora*; LBS: *poslavši kocana*); GNT: *od crikve* (Lk2, 33–40) – ČNT: *odъ templã* (M: *ot crêk(b)ve*; LBS: *od crikve*); GNT: **va templi* / **crikvi* (Lk2, 42–52) – ČNT: *vъ templi* (M: *vъ cr(b)kvi*; LBS: *u crikvi*);

b. tvorenice: (1) GNT: *ditića* (Lk2, 1–20; Mt2, 1–12) – ČNT: *ditê* (M: *mladên(a)cb*, Mt2, 1–12: *otročeti*; LBS: *ditića*); (2) GNT: *radi irudice* (Mk6, 17–29) – ČNT: *radi Irudije* (M: *irudiêdi radi*; LBS: *cića Irudice*); GNT: *svrhu svih gor Žudêiskih* (Lk1, 57–68) – ČNT: *svr(ъ)hu vsihъ gorъ Iûdêiskihъ* (M: *v' vsêi strani iûdêiscêi*; LBS: *svrhu fsih gor žudiskih*). (3) GNT: *Ĵoram rodi Ozia* (Mt1, 1–16) – ČNT: *Ioramъ rodi Oziû* (M: *Ioram že rodi oziû*; LBS: *a Joraam rodi Ozi-ju*); GNT: *rodi Eliuda* (Mt1, 1–16) – ČNT: *rodi Eliûdu* (M: *rodi eliudu*; LBS: *se rodi Elijud, od Elijuda*).

Knjiški su leksemi pretežno hrvatskokrkvenoslavenski (crkvenoslavenske riječi kroatizirane na fonološkoj ravni). Primjer *prodikuje* 'propovijeda' u ČNT (a. 3) opći je razgovorni (*predikati* – *prodikati* od lat. *praedicas*, usporedivo sa slovenskim *pridigati*, *pridigovati*). Primjer *prosi* 'pitaj' u ČNT (a. 3) vjerojatno je intekst (isto je u M). U LBS u istome odlomku uz *pitaj* dolaze i: *prosila*, *prositi*, *uprosiš*, *usprosi*, kao što u M dolaze: *prosi*, *vsprosiši*, *vsprošu*,

pa se u tome smislu ističe inovativnost i protostandardnost GNT jer ima *pitai*, *pitati* tamo gdje ĆNT slijedi književnu tradiciju.

U primjerima (a. 2) s LBS slaže se ĆNT (uz fonološku prilagodbu refleksa prednjega nazala širemu krugu recipijenata: *počelo* — *počalo*); u GNT zadržani su arhaizmi i crkvenoslavenizmi *iskon* i *brziti* (od *brěsti* — ‘mariti’). Leksemi *brziti*, *čuvati* i *hraniti* povezani su konceptom SKRB kao jedinice iste razine, ali ne i jednoznačne. Primjeri *divjati se*, *čujati se*, *užasati se* znače ‘čuditi se’ i obuhvaćeni su konceptom ZANESENOST. Crkvenoslavenska je riječ *divo* kao i *užas* u istome značenju ‘čudo’ (leksem *užas* u csl. ima i šira značenja: ‘užas, strava’), a *diviti se* jest ‘biti van sebe od čuda’ (Hamm 1960:103); *čujati* je običan čakavski iterativ ($s < d$) zastupljen u ĆNT, koji u GNT služi kao eksplikativ (obilježen zvjezdicom na margini).

U primjerima posuđenica (4) bilješkom na margini GNT, romanizmom (*kocan*)³³ ili manje vjerojatno nejasnim i pogrešno pročitanim germanizmom³⁴, uspostavlja se citatni odnos s LBS. Općerazgovorni germanizam *hahar* ‘krvnik’, ima širi opseg sadržaja jer je *kocan* pejorativan i afektivan izraz: vulgarni nadimak za krvnika kojim se ističe ‘glupost’ kao njegova ‘tipična’ osobina. Tako su autori GNT citirali leksem iz LBS i ispravili »grešku« u njegovu pisanju (/k/ i /c/ tradicijski se u latiničnim tekstovima mogu bilježiti isto, no u LBS za /k/ imamo *k* i *ch*, a u tom leksemu piše *c*). Taj leksem svrstavamo među lekseme podudarnoga opsega sadržaja, pretpostavljajući da je primarno i pretežno obilježen kao intekst (na dvije razine: razlika u odnosu na tekst na koji s margine upućuje (GNT) i istost u odnosu na drugi tekst (LBS)); sekundarno je moguća i obilježenosti koja je izraz autorske govorne afektacije, pa i smještanje toga leksema među lekseme različita opsega sadržaja. Crkvenoslavizam latinskoga postanja (*spekulator*) iz M ne slijede ni GNT ni ĆNT.

Par posuđenica *crikva* (germanizam s čakavskom prilagodbom) — *tempal* (lat. *templum* ‘hram’), obje iz općega razgovornog stila, također se mogu svrstati i pod primjere nepodudarna opsega sadržaja u smislu da je leksem *crikva* stilski neutralniji; u ĆNT imamo *tempal*, a u GNT dolazi *crikva* (kao i u LBS) ili *tempal* i *crikva* na margini.

U paru tvorenic *dite* — *ditič* primjer *ditič* intertekstualni je (poveznica s LBS), dok je primjer u ĆNT hrvatski književni, udaljuje se od tradicijskih crkvenoslavenskih leksema *mladenac*, *otroče* u svrhe intertekstne disimila-

³³ Fancev taj leksem izvodi iz tal. *cozzone* (1916:81); pretpostavljamo da je (zbog stanja *a* i *o*) riječ o općepoznatome vulgarizmu, augmentativu *cazzone*.

³⁴ Za »kocan« u AR (V, 1898/1903: 139) piše da je greškom samo u izdanju, a da je u rukopisima: »cocan« (ARI, 1880/1882: 818) riječ »tamna« postanja, vjerojatno nadimak za krvnika od germanskoga *zohen-sun*, ‘kujin sin’ ili štogod slično.

cije; na drugome mjestu u istome tekstu u ČNT, kao odraz tekstne disimilacije, dolazi *mladence*.

U primjeru antroponimnog posesiva b. (2) GNT ima opći čakavski razgovorni oblik koji je i citat kojim se evocira tekst LBS (*Irudica*, od grč. *Herodias*, AR III: 854) dok se ČNT likom *Irudija* navezuje na knjišku tradiciju, ali i stvara novu, čakavsku književnu normu. Primjeri *Žudêiskih* i *Jûdêiskih* mješavina su čakavskoga i crkvenoslavenskoga.

Strani antroponimi muškoga roda na *-a* kolebaju se u vrsti promjene (zbog roda i zbog stranoga dočelnoga *-s*), u nominativu je: *Ozias* (GNT, ČNT) — *Oziê* (M), *Ozija* (LBS). U ČNT imamo akuzativ *a*-promjene: *Oziû*, a u GNT skraćeni je lik genitiva *o*-promjene: *Ozia*, čime je izražena i kategorija živosti: genitivni nastavak za akuzativ muškoga roda (tako se ponašaju i imena *Manasses* i *Jozias*).

Leksičke inačice s različitim opsegom sadržaja

Međusobno su zamjenjive u pojedinim kontekstima, opseg sadržaja leksema, koji čine leksemski par, u međusobnoj usporedbi širi je ili uži, a element razlikovnosti jest i stilska, dijalektalna ili dijakronijska obilježnost.

Primjeri: a. raznokorijenske inačice: (1) GNT: *blagoval je pred nîmi* (Lk24, 36–47) — ČNT: *jalb jestv* (M: *êdb prêd nîmi*; LBS: *i budući blagoval on prid nîmi*); GNT: *svîmu puku* (Lk2, 1–20; ČNT: *vsîmb lûdemb* (M: *vsêmb lûdemb*; LBS: *fsemu puku*); GNT: *on ne ulize u grob* — ČNT: *ne vnide v grobv* (M: *ne vnide v grobv*; LBS: *ne ulize unutra*); GNT: *ulizući* (Mk6, 17–29) — ČNT: *všadši* (M: *všadši*; LBS: *ulize*); GNT: *ulizući* — ČNT: *všadšê* (M: *vlêžše*; LBS: *ulizše*); GNT: *ugledaše* (Mk16, 1–7) — ČNT: *vidiše* (M: *vidêše*; LBS: *ugledaše*); GNT: *kadi su ga postavili* (Mk16, 1–7) — ČNT: *kadi su ga položili* (M: *idêže položîše i*; LBS: *gdi ga su postavili*); GNT: *hoće ... poiti* (Mk16, 1–7) — ČNT: *predidetv* (M: *varaet*; LBS: *hoće pojti*); GNT: *činahu znamenie* (Lk1, 57–68) — ČNT: *pomigahu* (M: *pomavahu*; LBS: *činahu zlamenje*); GNT: *rastiše* (Lk2, 42–52) — ČNT: *prospevaše* (M: *spêšaše*; LBS: *restîše*); GNT: *od sudca Siriskoga* (Lk2, 1–20) — ČNT: *odb vladatelja Siriskoga* (M: *ot vladat(e)la surêiskago*; LBS: *od sudca sirinskoga*); GNT: *na rasutie i na uskrišenje* (Lk2, 33–40) — ČNT: *k padcu i k vstajanbû* (M: *v padenie i v stanie*; LBS: *na razsutje i na uskrišenje*); GNT: **boleći se / *brinući se* (Lk2, 42–52) — ČNT: *skr(̣)beći* (M: *skrbeča*; LBS: *brinući se*); (2) GNT: *u hižu* (Mt2, 1–12) — ČNT: *v domv* (M: *v domv*; LBS: *u kuću*); (3) GNT: *otvorivši blago* (Mt2, 1–12) — ČNT: *otvorivši skrovišća* (M: *otvrstimi skrovišći*; LBS: *otvorifši blago*); b. tvorenice: (1) GNT: *doide* (Iv20, 1–10) — ČNT: *pride* (M: *pride*; LBS: *dojde*).

Iz primjera (1) (*blagovati*—*jesti*) vidljiva je povijesnojezična promjena predodžbe: i danas je koncept BLAGOVATI uži, specificiraniji od JESTI, ali u smislu svečanije i trajnije radnje: svako je 'blagovanje' i 'jedenje', ali svako 'jedenje' nije 'blagovanje', a u danom se primjeru 'jedenje' vezuje uz viši, knjiški stil, dok je 'blagovanje' zastupljeno u tekstovima usmjerenima na govor. Tako je i u primjeru koncepta PUK — LJUDI; PUK ima specificiranije značenje u odnosu na LJUDI: uz biološku odrednicu značenju 'puk' pridaje se i odrednica pojedinačne i određene socijalne zajednice, i ponovno je uži koncept zastupljen u tekstovima hrvatskoga književnog jezika za razliku od obuhvatnijega, nadređenog koncepta iz knjiških tekstova. Koncept ULJESTI specificiraniji je od koncepta UĆI (*vnutro* *iti*) jer označuje osobit (ponizan) način ulaska (*laziti* 'puzati', v. Gluhak 1993) i uz to je stilski obilježen kao arhaizam.

Primjer *predideti* u ČNT kalk je prema crkvenoslavenskomu *varaet* (od *variti* 'prethoditi, ići ispred') i to se specijalizirano značenje u GNT i u LBS izražava analitički, glagolom širega sadržajnoga opsega *poiti*, kojega sužuje, i tako specificira, prijedložni izraz: *pred/prid vami*. Analitičko izražavanje blisko je općerazgovornomu stilu. Takav je i primjer *činahu znamenie* — *pomigahu*. Inačica na margini teksta GNT (*brinući se*) objašnjava izraz *boleći se* specificiranjem 'bola', i uspostavlja odnos citatnosti s LBS. Crkvenoslavizam *prospevaše* (*spěti* 'napredovati') koji nalazimo u ČNT obuhvatnijega je sadržaja nego *rasti*, koje se odnosi na točno određeni oblik/vid 'napredovanja'.

Leksemi para *vladatel*—*sudac* najslabije su povezani i zahtijevaju znanje o određenim povijesnim prilikama: 'vladatelj' ('upravitelj') obavlja i dužnost suca pa je koncept toga sadržaja obuhvatniji u odnosu na značenje 'sudac'. Formulaični prijevodni izraz s antonimnim leksemskim parom 'na propast i uzdignuće' u GNT i LBS također je iskazan užim, specijaliziranim značenjima (*rasutie*...*uskrišenje*) za razliku od širokoga opsega značenja leksema *pad* i *ustajanje*, koje nalazimo u ČNT i M. Leksem *padac* (*k padcu*, za lat. *ruinam*) u ČNT (umjesto crkvenoslavenskoga *padenie*, koje je u M) posve je izniman u odnosu na korpus starih hrvatskih tekstova, možda se radi i o utjecaju inojezična predloška.

Primjere pod (2) (*dom*—*hiža/kuća*) razlikuje subjektivni osjećaj govornika o sadržaju leksema, više od samoga opsega sadržaja. Među tim je leksemima odnos uključenosti uvjetovan kontekstom, u općejezičnom značenju, u kojem se leksemu *kuća* pridaje razlikovna sadržajna odrednica 'građevina', a leksemu *dom* 'obitavalište', niti je svaka *kuća* *dom* niti je svaki *dom* *kuća*, no njihovo je međusobno zamjenjivanje i danas vezano uz obilježja pojedinih organskih idioma (u pojedinim arealima čakavac će reći:

gren/iden doma, kajkavac *idem dima*, a štokavac: *idem kući*). Iz proučavanih tekstova vidimo da je *dom* leksem iz višega književnog stila (zastupljen i u crkvenoslavenskome), a *kuća* iz nižega, razgovornoga književnog stila. Oblik *hiža* u GNT možda odražava slovenski utjecaj književnoga predloška, ali i slovenski utjecaj u govoru prevoditelja Konzula (u buzetskome dijalektu koji je »organski prijelaz između čakavštine i slovenskog jezika« (Lisac 2009:46) primjer *xiš*, 'kuća' jest »pretežno slovenski« (2009:41)). Tim se primjerom ostvaruje višesmjerni intertekstualni odnos: sadržaj leksema povezuje se na LBS, a specifični izraz na Trubarev jezik koji je u tome segmentu i prevoditeljev govorni jezik, koji je u toj pojavnici podudaran i sa stanjem u kajkavskom jezičnom sustavu. Iz primjera (3) (*blago — skrovišća*) vidljivo je kako se ČNT povodi za M, a GNT za LBS; obje su riječi bile zastupljene i u crkvenoslavenskome leksiku, s tim da je *svkrovište* prvotno označavala 'skrovište', a širenjem po principu sličnosti dobila i značenje 'blago' (dragocjenosti se pohranjuju, a to je slično s konceptom SKRIVANJE), i po tome je značenju obilježena kao knjiška.

Iz iznesenoga je vidljivo da su općenitiji, širi, nadređeni koncepti knjiško obilježje visokoga, liturgijskog stila, bez obzira na postojanje ili nepostojanje nijanse svečanosti i uzvišenosti u samoj predodžbi o pojedinome leksimu. Time se definiciji knjiškosti uz različitost izraza (u odnosu na govorni jezik) pridaje i različitost predodžbi o visokom i niskom, a što može biti i posljedica inojezičnih utjecaja na crkvenoslavenski jezik (prvenstveno utjecaj grčkoga) i s njim povezano semantičko kalkiranje, što je sve obuhvaćeno laičkom etiketom »tako se ne govori«. U književnom jeziku koji nije i knjiški, kao što je izraz u suglasju s govorom, tako su i predodžbe visokoga i niskoga u suglasju s naravnim znanjem o jeziku i svijetu pripadnika govorne zajednice koja se tim jezikom služi, laički etiketirano »tako se govori«.

Iz primjera tvorenica (b.) vidljivo je kako u visokome knjiškom stilu može biti i specificiraniji leksem, ali predodžbeno povezan s višim stilom (koncept PRÍCI označuje i osobiti način dolaska, pa je po tome uži od DOĆI).

Leksičke inačice povezane udaljenim (prenesenim) značenjem

U određenom broju primjera opseg sadržaja leksemskih međutekstovnih alternanti primarno je odvojen i udaljen, povezuje ih značenje izvedeno putem sličnosti izraza i/ili sadržaja, i takve su inačice vezane uz točno određen kontekst.

Primjeri: (1) GNT: *koi se zove dvoêk* (Iv21, 1–14) — ČNT: *ki se zove bliznac*

(M: *naricaemi bliznacv*; LBS: *ki se di sumñivac*); (2) GNT: **u svite zavi ñega* /**u plenice ga povi* (Lk2, 1–20) – ĆNT: *v plenice ga povi* (M: *plênami povitv*; LBS: *u svite zavi ñega*); (3) GNT: *pride v egipat* (MT2, 13–18) – ĆNT: *ugnu se vb jeûpatv* (M: *běža*; LBS: *pride u Egipt*); (4) GNT: *pero i kalimar* (Lk1, 57–68) – ĆNT: *daćicu k pismu* (M: *daćicu*; LBS: *pero s kalamarom*); (5) GNT: *u vrimenu* (Lk2, 42–52) – ĆNT: *z rastom* (M: *telomb*; LBS: *u vrimenu*).

Značenje 'bliznac' (1), od 'bliz', obuhvaća 'dva, dvoje' i *dvojak* ('što dolazi dva puta') što je etimološki povezano i sa 'dvojba', pa onda dalje toga i sa 'sumnja'. 'Pelena' i 'svita' (2) povezane su konceptima POVIJANJE / OMATANJE i zamjenjive su samo kad se odnose na 'povoj': metaforičkim širenjem značenja leksema *svita*, van toga konteksta *svita* je 'tkanina, odjeća' (*halja*, platno koje se omota oko tijela); svijest o postojanju općega značenja leksema *svita* (koji je kao intekst poveznica s LBS kao podtekstom) izražena je izricanjem specificirana leksema, znatno užega sadržajnog opsega, kontekstom neuvjetovana, na margini teksta GNT (obilježeno zvjezdicom u radu i u proučavanom tekstu): *plenice* (ĆNT, GNT). Taj leksem nije deminutiv, već isto što i *pelene* (v. AR IX, 1924/1927: 764); istu osnovu ima i podudarni slovenski leksem. 'Prilaziti' i 'ugnuti se' (3) (u smislu: 'bježati i pronaći utočište') imaju zajednički koncept POMICANJE i osobitu doživljajnu odrednicu 'poniznosti/obzirnosti (savijanja)' u odnosu na okolnosti, koja je naglašenija u značenju 'ugnuti se'; riječ je o različitim načinima 'pomicanja', pri čemu je samo uvjetno PRILAŽENJE širi i obuhvatniji pojam, pa smo ih tako, uvjetno, mogli svrstati i u skupinu leksemskih inačica različita opsega sadržaja (II).

Frazeologizirane primjere (4) povezuje PISANJE; u ĆNT i M ističe se ispisani predmet, 'pločica', dok se u GNT i LBS ističe pribor za pisanje: *pero* i posuda za crnilo (*kalimar/kalamar*, od tal. *calamario*, AR V, 1892/1897: 764). Frazeologizirani su i primjeri (5) povezani konceptom DOB i razumljivi tek iz konteksta: 'rasti u vremenu' jest isto što i 'napredovati rastom/tijelom'.

S obzirom na sve navedene tipove leksičkih inačica, koje izbjegavamo zvati sinonimima zbog neprikladne opterećenosti toga naziva istoznačjem koje je s obzirom na moguće kontekste skoro pa nemoguće ostvarivo, u proučavanim je tekstovima vidljiva tendencija da se tamo gdje se tekst GNT podudara s LBS, tekst ĆNT podudara s hrvatskokrkvensoslavenskom tradicijom, najveći broj razlikovnih primjera odnosi se upravo na taj tip, iako iznimno ima i suprotnih slučajeva: da se s tekstom LBS podudara ĆNT, kao što ima i slučajeva da se i GNT i ĆNT podudaraju s LBS (Mk6: 17–29: GNT, ĆNT: *divoiki*; LBS: *divojci*; M: *dêvice*) ili se u oba teksta LBS priziva u bilješkama na margini (npr. navođenje posuđenice iz grčkoga: Mk6,

17–29: GNT: *u zdeli / *na golaru*; ĆNT: *v zdêli / na golaru*; LBS: *na golaru*; M: *na blûdê*), koji slučajevi nisu inačice između proučavanih tekstova pa ni predmet ovoga rada. U tom je smislu osobito zanimljiva analognost postupka bilježenja riječi na marginama; taj je postupak tradicijski dvosmjernan, pa i oponašalački: reformatori na marginama svojih knjiga komuniciraju s književnom tradicijom kao i glagoljaši na marginama primjerka Andriolićeva izdanja *Lekcionara*.³⁵

Tekst GNT (točnije ograničeni broj proučavanih ulomaka) zastupa koncepciju književnoga jezika bliska općemu razgovornom stilu i s tim u vezi očituje se tendencija za sužavanjem i specificiranjem značenja: jasnoća prevladava knjišku »uzvišenost«. ĆNT pokazuje suprotnu tendenciju: održavanjem visoka stila knjiškim leksemima širega značenjskog polja pokazuje se afirmativan stav i prema drugoj, crkvenoslavenskoj sastavnici glagoljaške tradicije. Izbor leksema naravno je određen prvenstveno izborom predloška, a tek sekundarno uvjetovan predodžbama o značenju.

4. Semantosintaktičke inačice

I. Atribucija

Različiti su načini približega određivanja predmeta/osoba i predodžbi o njima te se s tim u vezi javljaju i intertekstualne inačice.

Genitiv

Genitiv dijelni dolazi uz riječi koje označuju količinu ili »mjeru kakve stvari« (Silić—Pranjaković 2005:202) kad dolazi uz glagole, označuje »neodređeni dio čega, obično kakve stvari« (isto). U alternaciji genitiva dijelnoga s akuzativom naglašen je koncept DIO — CJELINA.

Primjeri: GNT: *kupile bihu pomast* (Mk16, 1–7) — ĆNT: *kupile bihu masti* (M: *kupiše aromati*; LBS: *kupiše pomasti*).

GNT slaže se s M u smislu da iskazuju obuhvatniji koncept dok je u ĆNT i LBS iskazan u određenom smislu uži, specijaliziraniji koncept promjenjive količine blizak općerazgovornomu stilu.

Za objašnjavanje sadržaja imenice eksplikativni genitiv izmjenjuje se s prijedložnim izrazom.

Primjeri: (1) GNT: *dne od blagdana* (Lk2, 42–52) — ĆNT: *dne blagdana* (M: *d(ъ)ne pr(a)zdn(i)ka*; LBS: *dne od blagdana*); (2) GNT: *ne mogahu vleći mriže od*

³⁵ »U primjerku Andriolićeva izdanja, u Franjevačkom samostanu u Pazinu, neki je glagoljaš pojedine riječi i izraze zamijenio riječima iz svojih glagoljaških predložaka. Precrtao je riječ u tekstu a na margini glagoljicom zabilježio uobičajeniji i njemu poznatiji izraz« (Bratulić 1995:217).

množstva od rib (Iv21, 1–14) — ČNT: *ne mogahu vleći mriže predь množtoomь ribь* (M: *ne možahu privlêći ee ot množstva ribь*; LBS: *ne mogahu potezati od množstva ribnoga*).

Analitičan i govoru (niskomu stilu) primjereniji, prijedložni izraz zastupljen je u GNT i LBS, dok se ČNT slaže s M. U primjeru (2) u GNT uzročni prijedložni izraz ponavlja se kao odraz izrazito niska stila, u kojemu se dodatno eksplicira pridjevna sintagma *množstva ribnoga* iz LBS. U primjerima dvočlanoga posvojnog genitiva stilska obilježenost prijedložnoga izraza može biti i drugačija.

Primjeri: GNT: *mišleniê od množih sr(b)dac* (Lk2, 33–40) — ČNT: *mišljenьja množihь sr(b)dacь* (M: *ot množ(ê)h sr(db)cb pomišl(e)niê*; LBS: *mišljenja od množih srdac*).

‘Srca’ metonimijski označuju ljude pa u ČNT nije neobična uporaba posvojnoga genitiva, kojim se najčešće izražava da je »posjednik« osoba. Za književni jezik neobičnija je uporaba prijedložnoga izraza koji osim u GNT nalazimo i u M, gdje se potrebna uzvišenost stila održava inverzijom (prijedložni izraz prethodi imenici).³⁶

Participi

Posve je uobičajena alternacija knjiških sintetskih sklonjivih participa i odnosnih, govoru primjerenih analitičkih konstrukcija. U primjerima proučavanih tekstova (GNT i ČNT) u kojima (kao i u LBS) prevladavaju odnosne konstrukcije pronalazimo inačice s obzirom na izraz participa, koje onda utječu i na nijansiranje sadržaja.

Primjeri: (1) GNT: *vidiše mladca sideći* (Mk16, 1–7) — ČNT: *vidiše ûnošu sêdeća* (M: *vidêše ûnošu sêdeća*; LBS: *vidiše mladića sideći*); (2) GNT: **boleći se iskahomo tebê / *brinući se* (Lk2, 42–52) — ČNT: *skr(b)beći iskahova tebê* (M: *skrbeća iskahove tebe*; LBS: *brinući se iskahomo tebe*); (3) GNT: *I u grob ulizući* (Mk16, 1–7) — ČNT: *I všadšê v grobь* (M: *I vlêzše v grob*; LBS: *I ulizše one u greb*); (4) GNT: *vlizući* (Mt2, 1–12) — ČNT: *v(b)šadbši* (M: *všadše*; LBS: *ulizši*).

Particip je u primjeru (1) situativni (s obzirom na mjesto i položaj tijela) odreditelj objekta ‘mladić’, s tom razlikom što se u GNT i LBS tvorbeno (s nastavkom *i*) osamostaljuje i približuje priloškoj nepromjenjivosti. U ČNT kao i u M zadržan je imenski nastavak *a* koji izrazitije vezuje particip uz ri-

³⁶ Iz varijantnih primjera atribucijom neobilježene dopune uz negirani glagol također je vidljivo da ČNT i M zadržavaju tradicijski književni slavenski genitiv (ČNT: *ne razumiše riči*, Lk2, 42–52; M: *ne r(a)zumêsta slovese*) dok u GNT kao i u LBS dolaze razgovornomu stilu primjereniji akuzativi (GNT: *ne razumiše rič*; LBS: *ne razumiše rič*). Predodžbeno se i sekundarno i u tim primjerima može iščitati oznaka atribucije: akuzativ predstavlja jedno, a genitiv, evociranjem genitiva dijelnoga, evocira cjelinu i nje-ne dijelove.

ječ na koju se odnosi, koju tako atribuirao. U primjeru (2) približavanje glagolskomu prilogu i osamostaljivanje od imenice koju atribuirao (»dvoje govornika koji su tražili sugovornika 'tebe'«), na način da pobliže određuje njihovo psihološko stanje (»bolna briga«), iskazan je u GNT osim nastavkom i povratnom zamjenicom *se* (koja naglašuje trpnost subjekta). U tekstu ČNT također je novi nastavak, a održavanje veze s imenskim riječima te održavanje veze s knjiškom tradicijom iskazano je nebilježenjem spomenute povratne zamjenice. Primjer (3) vremenska je participska surečenica (nastavlja primjer (1)) koja je oglagoljivanjem participa prezenta u GNT postala oznaka za istovremenost; u LBS prijevremenost radnje (3) u odnosu na radnju (1) zadržava se uporabom participa preterita.

Specifičan je primjer odvajanja atributne, odnosno sintagme od imenice na koju se odnosi inverzijom objekta i prijedložnoga izraza koji je priloška oznaka mjesta; tako se objekt može pogrešno shvatiti (jer je u kontaktnome položaju) kao antecedent anaforične zamjenice 'koji', zbog čega je u ČNT odnosna zamjenica umjesto s distantnim subjektom, na koji se odnosi, sročna s kontaktnim objektom, na koji se ne odnosi.

Primjeri: (4) GNT: *i postaviše svi u srca njih, koi bihu slišali govoreč* (Lk1, 57–68) — ČNT: *i postaviše vsi v sr̃vca njih̃, kih bihu slišali govoreč̃* (M: *I položise e vsi slišavše na sr̃(̃)cih̃ svojih̃ g(lago)lûč̃*; LBS: *I postaviše fsi u srtce svoje, ki bihu slišali, govoreći*).

U M particip je u kontaktnome položaju sa zamjenicom koju atribuirao: *vs̃i slišavše* i kao subjekt pripada tematskome dijelu iskaza, isto kao i zamjenicom iskazan objekt *e* (za prije rečeno: *glasi sie*); rematskome dijelu iskaza pripada priložna oznaka mjesta koja je zbog svoje specifičnosti također atributnoga karaktera: više od mjesta govori o načinu prihvaćanja riječi ('srcem') i povratnim posesivom (*svojih̃*) izravno se navezuje na subjekt. U LBS zbog pogrešnog shvaćanja i poistovjećivanja povratnopo svojne i lične zamjenice (kojoj je zbog aktivne kategorije živosti akuzativ jednak genitivu, a svojim je genitivnim oblikom 3. lica također izražavala posvojnost), objekt je izostavljen pa je subjekt određen atributnim okvirom: između neodređene zamjenice (*fsi*), kao antecedenta, i sročne joj odnosne zamjenice (*ki*) dolazi prijedložni izraz kao dio atributa: *u srtce svoje* (smisleno se sve zamjenice odnose na isti obuhvatni subjekt, bez obzira na smjenu jednina — množina: *svoje = fsi = ki*). U GNT vjerno je prenesen sadržaj iz M (*koi* se odnosi na *svi*), uz zamjenu reda riječi: objekt *nih̃* (koji se odnosi na otprije spomenute *riči ove*) u naglašenu liku pomaknut je u rematski dio rečenice na mjesto povratnopo svojne zamjenice koju tako na osobiti način zamjenjuje i inkorporira. ČNT zadržava red riječi kao i u GNT, ali odnosnu zamjenicu (*kih̃*) usklađuje s kontaktnim *nih̃*, no smisao ipak

nije toliko izmijenjen kao zamjenom objekta povratnopo svojom zamjenicom u LBS, što samo po sebi potvrđuje logičnu predodžbu o širem opsegu značenja ličnih zamjenica i specijaliziranome opsegu značenja posvojnih, koje su na određeni način analitične i vezane za razgovorni jezik i niži stil. Tu razgovornost odražava i stegnuto *kih*, koje u tome primjeru nije samo tekstna inačica i evokator određenoga jezičnog sustava već je i odraz predodžbe o opsegu značenja zamjenica i o stilskome odnosu *visoko*—*nisko*.

Leksički pasiv

Za razliku od »gramatičkoga pasiva« leksički se pasiv ne ostvaruje određenim gramatičkim sredstvima pasivne predikacije, već ga obilježuje postojanje »posebnih i raznovrsnih leksičkih sastavnica kao širokoga i otvorenoga okvira pasivizacije« (Belaj 2002:11). Rezultat je »istovremenog djelovanja dvaju antonimičnih procesa — formalne analitičnosti i semantičke kondenzacije« (isto, 25).³⁷

Primjeri: (1) GNT: *ispuni se vrime da porodi sina* (Lk1, 57–68) — ĆNT: *ispl(ḅ)ni se vrime rojenbja i porodi sina* (M: *isplni se vr(ê)me da poroditḅ i porodi s(i)nb*; LBS: *napuni se vrime rojenja, i porodi sina*); (2) GNT: *rastiše va mudrosti, i u vrimenu* (Lk2, 42–52) — ĆNT: *prospevaše vb mudrosti, i z rastom* (M: *spêšaše prêmudrostiû i telomb*; LBS: *restiše u mudrosti i u vrimenu*).

Imenica 'vrijeme' (primjer (1)) u M određena je analitički s *da* + prezent na što se navezuje sastavna rečenica (s veznikom *i*). U GNT te su dvije rečenice stegnute u jednu: *da porodi*, a u ĆNT i LBS ta je rečenica sintetski iskazana glagolskom imenicom koja je gramatički atribut uz 'vrijeme'. Smisleno je u primjeru glagolske imenice riječ o objedinjujućem značenju aktiva (sa subjektom *ona*) i pasiva (s naglašenim i općepoznatim objektom *on*—*sin* koji postaje subjekt pacijens), pa taj primjer možemo uvrstiti u tip nominativnokvalitativnoga pasiva (postati+predmet/objekt+glagolska imenica), pri čemu opći trpitelj (subjekt) pasivne rečenice, koji je i objekt aktivne, ima ulogu teme. Time se oponaša kroničarski stil i unosi različitost u izraz (unutarrečenična, sintagmatska tekstna disimilacija).

U primjeru (2) besprijedložni instrumental iz M (gramatički označen kao instrumental daljega objekta) koji specificira 'napredovanje' smisleno je također osobiti pasiv iako nema glagolskih imenica: subjekt je vršitelj radnje metonimijski: cjelina 'on' (osoba) trpitelj je radnje koju izvode njegov um i tijelo (dijelovi toga 'on'). Taj se knjiški pasiv razbija uvođenjem prijedložnoga izraza ('u' + L) u GNT (gdje alterniraju *u* i *va* »v« radi teks-

³⁷ Sintaktička analitičnost ili sintaktička disperzija, kao proširenje rečenične strukture, obuhvaća postupak dekompozicije predikata, a sintaktička kondenzacija, kao redukcija rečenične strukture, obuhvaća postupak nominalizacije (v. Belaj 2002:25).

tne disimilacije) i u LBS. U ČNT uz lokativni prijedložni izraz (s prijedlogom *vb*) dolazi i prijedložni instrumental (s prijedlogom *s*), koji može biti socijativ samo u teološkom kontekstu odcjepljenja 'tijela' (*rast*) od 'osobe' i izjednačavanja 'osobe' s 'dušom', a kojim se održava veza s knjižskosti.

II. Modalnost

Modalnost kao »trostruki odnos između intencije kazivača, sadržaja iskaza i zbilje koja taj sadržaj obuhvaća« (Sesar 2001:204) u biblijskom je tekstu usmjerena na kazivačevo izražavanje uvjerenosti u istost sadržaja i zbilje na koju se taj sadržaj odnosi te s time povezano uvjeravanje recipijenta. Zbog izražene citatnosti i naglašena prizivanja drugih djela u procesu predlaganja književnojezičnih rješenja i pokušaju usustavnjivanja norme književnoga jezika, kazivač na različite načine iskazuje i svoj stav o izrazu te se s tim u vezi javljaju i inačice među tekstovima ČNT i GNT: inačice koje se odnose na konstitutivna modalna sredstva: glagolski način i tip intonacije (povezan s redom riječi) te na ona sekundarna: uporaba modalnih čestica. Ispitat ćemo funkciju i značenjske slojeve modalnih sredstava kao i tip modalnosti koji iskazuju.

Red riječi

Atoničke riječi varijantno dolaze ispred naglasnice ili iza nje, što pokazuje nepostojanje čvrste norme u tome segmentu i samo iznimno i s obzirom na širi kontekst može biti i obavijesno relevantno. Obavijesno je relevantno izmjenjivanje mjesta subjekta i objekta, ne toliko u smislu mijenjanja sadržaja, koliko u smislu izražavanja stava o potrebi naglašavanja pojedinih odsječaka govora. Ponavljanje prijedloga (koje je i svojevrsno udvajanje) odraz je govorne analitičnosti, ponovljeni prijedlog dobiva i funkciju poštapalice.

Primjeri: (1) GNT: *kojim on reče* (Mk16, 1–7) — ČNT: *ki reče nimb* (M: *on že r(e)če im(a)*; LBS: *kojim on reče*); (2) GNT: *niedan od učenikov ne smiêše upitati ga* (Iv21, 1–14) — ČNT: *ne smijahu ga pitati govoreći* (M: *I niktože smêêše ot vzležečihb vprašati i*; LBS: *A nitkor ga od sidečih ne smivaše upitati*); GNT: *jere ũ biše pojal* (Mk6, 17–29) — ČNT: *jere biše ũ pojelb* (M: *êko oženil se bi eû*; LBS: *jere pojal biše ũu*); GNT: **u svite zavi nega / *u plenice ga povi* (Lk2, 1–20) — ČNT: *v plenice ga povi* (M: *plênami povitb*; LBS: *u svite zavi nega*); (3) GNT: *I vidismo njegovu slavu* (Iv1, 1–14) — ČNT: *I vidismo slavu njegovu* (M: *I vidêhomъ sl(a)vu ego*; LBS: *I vidismo slavu njegovu slavu kako jedinoga od otca*); (4) GNT: *i se prestrašise* (Mk16, 1–7) — ČNT: *i prestrašise se* (M: *i užasu se*; LBS: *i pristrašise se*); GNT: *Potlê ukaza se opet* (Iv21, 1–14) — ČNT: *Potlê se prikaza opetb* (M: *[V] no vrême êvi se*; LBS: *U ono vrime ukaza se*); GNT: *Ovo*

ûre se est tretom očitoval (Iv21, 1–14) — ĆNT: *Ovo se ûre estb tretičb očitovalb* (M: *Se ûže treticeû êvi se*; LBS: *Ovo jure se je tretom očitoval učenikom...*); (5) GNT: *da li on ne ulize u grob* (Iv20, 1–10) — ĆNT: *da onb li ne vnide v grobb* (M: *obače ne vnide v grobb*; LBS: *da li on ne ulize unutra*); GNT: *dali ne poznaše učenici* (Iv21, 1–14) — ĆNT: *da učenici li ne poznaše* (M: *i ne abie poznaše učenici*; LBS: *dali ne poznaše učenici ñegovi da je isus*).

U primjeru (1), koji je početak rečenice, odnosnik je konektor pa nema čvrste navezanosti na određeni kontaktni ili distantni konstituent iz rečenice koja prethodi, već odnosnik preuzima ulogu neizrečena sintaktičkoga konstituenta rečenice (subjekt ili objekt) u kojoj se nalazi tako da smisaoni antecedent odnosnika postaje upravo taj pretpostavljeni neizrečeni konstituent. Tako je u GNT, kao i u LBS, redoslijed: O—P—S, a u ĆNT, kao i u M: S—P—O. Zamjenu omogućuje to što se u rečenicama u slijedu ponavljaju referenti na koje se subjekt i objekt odnose: na referent 'žene' odnose se subjekt prethodne i objekt sljedeće rečenice i obratno, na referent 'mladić' odnose se objekt prethodne i subjekt sljedeće rečenice. Proučavani je primjer tematski iskaz koji je konvencionalan, gotovo formulan uvod u upravni govor (funkcionira kao najava upravnoga govora i njegova paratekstualna oznaka). U M nema zamjениčkoga tekstnog odnosnika (lična zamjenica je vanjski deiktik, a tekstna je navezanost iskazana neizravno česticom) čime je naglašena formulaičnost početka iskaza (*on že*). ĆNT se zamjenom lične zamjenice odnosnikom odmiče od knjiške formulaičnosti i približuje kontaktnome progresivnome navezivanju tekstnih jedinica (*ki se kao tema odnosi na objekt — remu prethodne rečenice*) koje je navezivanje u GNT i LBS razgovorno distantno ponavljanje pa je u tim tekstovima riječ i o osobitu paralelizmu (tematskim *kim* ponavlja se subjekt — tema prethodne rečenice).

Primjeri (2) pokazuje labilnu svezu glagola i objektne zamjeničke enklitike iz razlogâ tematičnosti izraza, naglašavanja i citatnosti. Smjena *upitati ga* (GNT) — *ga pitati* (ĆNT) određena je i modalnim glagolom 'smjeti' koji također vezuje objekt i to kontaktno u primjeru iz ĆNT (*ne smijahu ga pitati*) koji se time bliži tekstu LBS, u kojemu se objekt pomiče još dalje prema početku (razdjeljuje atributnu subjektnu sintagmu: *nitkor ga od sidećih*). Riječ je o tematskim uvodima u upravni govor s knjiškim tautološkim spojem glagola govorenja *pitati govoreći*. U primjeru iz M rečenicu obilježuje samo jedna negacija pa, zbog 'nitko', uz glagol 'smjeti' niječna čestica ne dolazi. Glagol *pojeti/pojati* (u danim primjerima u značenju 'uzeti za ženu') kao rematski dio iskaza ima u GNT i ĆNT objektnu dopunu (temu *û*, 'Irudicu') u prepoziciji. U LBS, gdje je isti glagol, i u M, gdje je 'oženiti se' + instrumental, objekt se pridružuje (stavljanjem u postpoziciju) re-

matskome dijelu iskaza i tako se osobito naglašava. Razlika između GNT i ČNT u tome primjeru pojavljuje se zbog pomoćnoga glagola, dakle složenoga predikata koji je u GNT cjelovit, dok se u ČNT među predikatne sastavnice umeće objekt koji time postaje naglašen, no ne u mjeri u kojoj je naglašen u M i LBS. Naglašeni objekt u postpoziciji dolazi i u primjeru *zavi ňega*, koji je u GNT citat iz LBS. U ČNT imamo: *ga povi*, koje se pojavljuje i na margini teksta GNT pa je taj glagoljčni paratekst ujedno i intekst (u ČNT ili u GNT, ovisno o vremenu nastanka) ili općenitije, s obzirom na neodredivost *prije* – *poslije*, intertekst.

U primjeru (3) posvojna zamjenica trećega lica u ČNT (*ňegovu*) u postpoziciji je, više od uzusa bilježenja pridjeva iza imenice, zbog tvorbene i značenjske navezanosti na starije i knjiško postpozitivno *ego* (koje je u M). U LBS imenica se ponavlja, kao emfatični »ritmički udar« nizanah rečenica, pa se *ňegovu*, kao poveznica i razdjelnica, vezuje prepozitivno i postpozitivno (*slavu ňegovu slavu*).

U primjerima (4) izmjenjuje se položaj povratnoga zamjeničkog *se*. Iza konektora koji je i oznaka početka dolazi i u GNT i u ČNT. U GNT, gdje dolazi iza *i*: *i se prestrašise* (ČNT: *i prestrašise se*), u tom je položaju *se* posebno naglašeno i može biti riječ i o kalku. U ČNT nevezuje se na prilošku oznaku početka potirući joj tako tekstnu samostalnost: *potlê se prikaza* (*potlê ukaza se* GNT). U oba je primjera u LBS i M *se* u postpoziciji glagola. U primjeru *ovo ũre se est ... očitoval* (GNT) – *ovo se ũre estb ... očitovalb* (ČNT) radi se o variranju položaja početnoga (i konekcijskog) deiktika i gradacijske čestice, a time i o variranju konvencionalnoga iskaza, koji je označitelj početka govora (pripovijedanja), čime se taj iskaz iz područja nepromjenjive napisanosti prenosi u područje govorne dinamike. U LBS redosljed je isti kao u GNT, uz nenaglašeni lik pomoćnoga glagola kojim se dodatno približava govornoj opisnosti: *ovo jure se je*. U ČNT povratno *se* vezano je uz glagol i ne sudjeluje u formulaičnu početku u kojem je pokazna zamjenica istoga izraza: *se ũže*, štoviše, uspostavljenom simetričnosti pokazuje se i kao osobiti označitelj kraja iskaza.

U primjerima suprotnih rečenica (5) suprotni »modalni« veznik *dali* 'ipak, nego, ali' dekomponira se u ČNT u veznik *da*, bliskoga značenja 'ali', i *li*, koje je u tome kontekstu čestica nesigurnosti. Te elemente razdvaja umetnuti subjekt *on*, *učenici* (u M subjekt je ili neizrečen ili u inverziji). Tako se razgovorno ekspliciraju i analitički razlažu funkcije sintetskoga staroslavenskog *obače* (koje je veznik 'ipak, nego' i priloška čestica 'pače, inače', v. Hamm 1960:119) i priloškoga *abie* ('brzo, odmah', v. isto, 95) koje je i modalna oznaka sigurnosti i koje uz niječnu česticu osamostaljene i na sve riječi primjenjive rečenične negacije postaje svoja suprotnost, dakle ta-

kođer oznaka nesigurnosti. Govornom se analitičnosti i analitičnošću izraženom nesigurnosti tvrdnja naglašenije transformira u naraciju.

Lik pomoćnoga glagola

Izmjenjuju se pismu bliski, naglašeni, i govorni, nenaglašeni likovi pomoćnoga glagola 'biti', čemu se pridodaju i grafijske mogućnosti razlikovanja samih naglašanih likova: napisana skraćenica ili puna riječ.

Primjeri: (1) GNT: *od koe roen e(st) Isus* (Mt1, 1–16) — ĆNT: *odv koje rojenb jestb Isus* (M: *Iz neeže rodi se i(su)sv*; LBS: *od ke se porodi Isus*); (2) GNT: *Evo ĵ mēsto* (Mk16, 1–7) — ĆNT: *Evo jest mēsto* (M: *Se mēsto*; LBS: *Evo mīsto*).

U primjerima pomoćnoga glagola 'biti' za pasivnu konstrukciju (1), u slučajevima kojih nema u M i LBS (gdje je leksički pasiv), u GNT dolazi skraćeni lik, koji je grafijskim oblikom odraz knjiške tradicije (bilježenje kraćenja titlom i kraćenje riječi koja je dubinskim egzistencijalnim i performativnim značenjem povezana sa sakralnim imenima), ali i evokator govora (onim što je napisano: *e*, iako u postpoziciji). U ĆNT dolazi naglašeni lik iz višega stila. U prijeru (2) uz vanjski deiktik *evo*, koji upućuje na stvarnost kao samostalna rečenica (podrazumijeva situativno-egzistencijalnu predikaciju 'postojati, biti'), neuobičajeno dolazi i izrazna, analitička predikacija (imenski predikat), čime taj deiktik dobiva i ulogu čestice (prezentativa), gramatički analogne pokaznoj zamjenici i sadržajno određene kao iskaz emocionalnoga stanja govornika: uskliknost, uzbuđenje u govoru i naglašavanje stvarnosti i govora koji upućuje na nju. Pri tome je u GNT govoru bliži apokopirani nenaglašeni lik kopule (*ĵ*), koja se značenjski osamostaljuje kao egzistencijalni glagol, dok je u ĆNT naglašeno, knjiškosti (i egzistencijalnosti) bliže *jest*.

Intenzifikatori

Pojačavanje i naglašavanje riječi i rečenica, koje je i oznaka početaka govornih odsječaka kao i modalna potvrda istinitosti kazanoga, u sakralnome je stilu iskazano multipliciranjem *i*, koje je i polisindeton. Njemu je u razgovornome, nižem stilu analogno početno *a*.

Primjeri: GNT: *A niedan od učenikov* (Iv21, 1–14) — ĆNT: *I niedanb odv učenikovb* (M: *I niktože ... ot vzležečihb*; LBS:); GNT: *a Izak rodi Êkova, a Êkov nodi (!) Ūdu, i bratû negovu* (Mt, 1–16) — ĆNT: *a Isakb rodi Êkova, a Êkovb rodi Ūdu, i bratbû negovu* (M: *Isak že rodi êkova. Êkov že rodi iûdu i bratiû ego*; LBS: *a Izak rodi Jakoba, a Jakob rodi Judu i bratju negovu*).

Osobit je način iskazivanja modalnosti (i kao paratekstualni znak) u oba proučavana teksta stavljanje riječi u ugate zgrade, pa se tako priloškom gradacijskom česticom 'još', kao oznakom dodatnosti (većega broja

radnji) i kao izbornim konstituentom: GNT, ĆNT: *Irud poslal biše [ûre] uhiti-ti Ivana* (Mk6, 17–29), naglašava događaj i stav autora o dramatičnosti pri-povijedanoga događaja; tako se intonaciji, kao specifična pismovna para-fraza i eksplikacija, dodaje eksplicitno izrazno sredstvo (leksem). Tim se leksemom po potrebi popunjava broj riječi (u LBS je *Irud kra!*), radi ostva-rivanja govorne pauze, i analogan je polisindetskome *i* (u M je: *posla irudb i êtb iv(a)na*). Bilježenje besjeda »zaprtih« u uglate zagrade, što je prevodi-teljeva intervencija u biblijski tekst, reformatori tumače u napomeni čita-telju (*k êtacu*); ta je prevoditeljeva »sloboda« (*za dati krasnostb govorenjba, veêe lagodnu, i svetlu*) ujedno i »potreba«, nužnost (*radi dobra i razuma (!) tumaêenja iz jednoga jazika v(b) drugi*) kako ne bi bila grijeh (*i êto odb pre-svetoga i nepremožena Pisma jestb: I da bi veliko smrtno pregrešenoje bilo odne-ti, ili priložiti*).³⁸

Formulaični incipit

Formulaični narativni incipit označitelj je početka biblijskoga odlom-ka, mitski uspostavlja stvarnost u tekstu i izjednačuje Riječ sa zbiljom. Ka-zivačev je odnos prema zbilji odnos vjernoga prenošenja, njegova pozi-cija i nakana unaprijed su zadani sadržajem iskaza. Posrednik kazivače-va teksta (prepisivač, prevoditelj) izraznim modificiranjem početnih sinta-gmi (određenim preformulariziranjem ili dokidanjem petrificiranosti) na-rušava mitsku podlogu izvorne formule i govorno je relativizira.

Primjeri: (1) GNT, ĆNT: *I zgori se* (Lk2, 42–52) (M: *I b(i)s(i)*; LBS: *I uêiêe-no jest*); (2) GNT, ĆNT: *Ere/Jere* (Mk6, 17–29; M: *[V] no vr(ê)me*; LBS: *U ono vrime*); GNT, ĆNT: *Potlê* (Iv21, 1–14; M: *[V] no vrême*; LBS: *u ono vrime*).

Početna formula (1) u GNT i ĆNT iz situativnosti i egzistencijalnosti približuje se događajnosti dok se u primjeru (2) (mitsko) vremenski prijed-ložni incipit zamjenjuje vremenskim prilogom (*potlê*), koji je i samostalna modalna čestica (označuje naknadnost, navezivanje na nešto i početak ne-êega) te je izraz niskoga stila i odmaka od nedohvatne knjiške mitske proš-losti u govornu jednostavnost sadašnjosti, ili vremenski površinski neobi-lježenim intenzifikatorom *ere* (uzročnost dubinski također podrazumijeva odnos *prije*—*poslije*) koji naglašenije zaklanja značenje mitske vremenosti i oznaka je početka govora niskoga stila i emocionalnoga stanja govorni-ka (zanesenost).

38 ĆNT:19: »(...) a to ne listo za dati krasnostb govorenjba, veêe lagodnu, i sve-tlu, da kako potribovanu odb pravoga puta, načina, i obiêaja radi dobra i razuma (!) tumaêenja iz jednoga jazika v(b) drugi koja stvarb bezb pridati ništarb jestb kadgo-di oêe ku besêdu odb male pomrêe tja dvignuti, ne more se s mañimb uêiniti stvorilb jestb. Ku potrebu, ali rekuêi slobodb vazeli jestb z Božimb strahomb, daêi z ovakovi-mi zlameni znati, ono êto je odb ñegova êto se more nromeniti (!), i êto odb presvetoga i nepremožena Pisma jestb: I da bi veliko smrtno pregrešenoje bilo odneti, ili priložiti«.

Pitanja

Dvije vrste pitanja (detaljno i totalno) podrazumijevaju i »dva posve različita odnosa kazivača prema sugovorniku« (Sesar 1989/1990:44).³⁹ U biblijskom tekstu pravo na detaljna pitanja imaju samo likovi biblijske priče; recipijentu teksta sva su pitanja retorička, od njega se traži samo prihvatanje neupitne istinitosti kazanoga, odnosno slaganje s rečenim, pri čemu je posredovatelj Riječi u dominantnome položaju⁴⁰. Povremeno i u biblijskom tekstu, uz izvorne elemente ljubaznosti i ublažavanja zapovjednosti, kojima govornik maskira svoju moć (kao što su primjerice modalne riječi ili pitanja općenito) do izražaja dolaze i mogućnosti nijansiranja subjektivne sigurnosti autora (prevoditelja, prepisivača) koji posreduje različite tekstove, a ne događaje iz vlastita iskustva.

Primjeri: (1) GNT: *što mniš da bude ditič ovi?* (Lk1, 57–68) — ČNT: *što mniš da bude ditič ovo?* (M: *što ubo budet' otroče sie*; LBS: *ča mniš, da će biti ditič of?*); (2) GNT: *ne znahote da va onih [delih] koē jesu Otca moga potribno mi je biti?* (Lk2, 42–52) — ČNT: *ne znajahote li da v onihv* (M: *ne vidist(e) li êko v(v) tēh'*; LBS: *ne znahote li, da u onih...*).

U detaljnim pitanjima (1) proučavani se tekstovi sintaktički podudaraju i slažu s LBS. Ono što je u M iskazano česticom *ubo* u njima je iskazano glagolom mišljenja, koji ima i modalnu funkciju poticaja i usmjerenosti na sugovornika (apelativnosti) i taj je sugovornik samo lik u priči, za recipijenta je i takvo pitanje tematsko. Upitna čestica *li* u totalnim pitanjima (2) naglašuje apelativnost. Kako je riječ o izrazito retoričkim pitanjima: od sugovornika se ne traži odgovor, već promišljanje, potvrđivanje i prihvatanje rečenoga o čemu postoji maksimalan stupanj sigurnosti govornika — čestica se kao pojačajno sredstvo i pomoćno sredstvo upitnosti može i izostaviti (tako je u GNT). Tim se postupkom uvjeravanje recipijenta cijepa na dvoje: uz istinitost izraza koji autor prenosi (riječi kazivača biblijske prisodobе: pojedinog evanđelista) izdvaja se i stav konkretnoga govornika (prevoditelj teksta, autor), koji je stav relativiziranja dogmatske nepromjenjivosti biblijskoga izraza.

³⁹ »(...) pitanja s upitnim zamjenicama i priložima zahtijevaju potpun odgovor — rematski dio iskaza je naime u odgovoru, dok pitanja s česticama sama sadrže rematski dio iskaza, sadrže odgovor koji sugovornik samo potvrđuje ili nijeće« (Sesar 1989/1990:44).

⁴⁰ O performativnim načinima pitanja prema Esther N. Goody v. Mihaljević 1995:34.

5. Zaključne napomene

Glagoljskim i ćirilskim *Prvim delom Novoga Testamenta* hrvatski reformatori razvijaju svoju glagoljašku tradiciju, pa se glagoljična knjiga dijelom navezuje na hrvatski čakavski književni jezik (zastupljen i u Lekcionaru Bernardina Splićanina) te uz to kao inovaciju inkorporira znatne elemente štokavskoga, a koji su elementi protostandardni i zacrtavaju koncepciju koja će biti prevladavajuća od protureformacije nadalje. Ćirilična je knjiga naglašeniji *hommage* crkvenoslavenskoj sastavnici glagoljaške tradicije pa ona u pojedinim grafijskim i gramatičkim rješenjima, pojedinim frazama, leksemima i sintagmama nasljeđuje »stari misali i brvijari« (koja su rješenja sporadično zastupljena i u glagoljičnoj knjizi), iako je u cjelini također riječ o čakavskome književnome jeziku, koji uz znatne elemente hrvatskocrkvenoslavenske knjiškosti inkorporira i elemente štokavskoga. U odabranim odlomcima evanđelja (što je prilično ograničeni korpus) nismo našli interdijalektalne kajkavizme; u smislu da je pojedini jezični izraz samo kajkavski (da istovremeno nije svojstven i crkvenoslavenskome i čakavskome, kao što je to slučaj s prijedlogom *v*),⁴¹ te da je njegovo uvrštavanje odraz evociranja kajkavskoga narječja, a ne odraz evociranja literature (*prositi* je zastupljeno u GNT, ali i u M i LBS) koja je velikim dijelom i slovenski Trubarev predložak (u primjerima citiranja literature umjesto o interdijalektizmu radije govorimo o intekstu), uz to su pojedini primjeri inteksta podržani i organskim slovenskim utjecajem: to je jezik koji je znatno utjecao i na prevoditeljev, Konzulov govorni idiom — buzetski.

Stilski postupci koncentrirani prvenstveno na uporabu inačica i paratekstualnih znakova odaju težnju za razlikovanjem knjiga i tekstova te za predlaganjem različitih rješenja koja bi se usustavljivala daljnjim praćenjem recepcije, pri tome se ističe veza s književnom tradicijom pa je riječ i o citatnim leksemima: u glagoljičnome tekstu načelno je to Bernardinov Lekcionar, a u ćiriličnome knjiška tradicija hrvatskocrkvenoslavenskih brevijara i misala. Za razliku od eksplicitnoga naglašavanja i tumačenja umnažanja leksičkoga fonda svrhom eksplikativnosti i prijemčivosti širemu krugu, o citatnosti se u predgovorima proučavanih knjiga izrijeком ne govori, moguće i zbog »glavinićevskoga« stava prema ranijim knjigama, koje su dobroga izraza, al »nikude krivo tumačena« (v. ĆNT:16). Zapaženo je da u proučavanim odlomcima knjišku tradiciju obilježuju leksemi obuhvatnijega opsega sadržaja, odnosno širega značenja, a da su leksemi užega, specijaliziranoga značenja oznaka općega razgovornog stila

⁴¹ Uz prijedlog *v* kao kajkavizam iz predgovora Novoga testamenta Vončina spominju i futur *ne bude* i leksem *takajše* (1988: 200).

koji se zapisivanjem normira kao književni jezik. Oznaka je razgovornosti i analitičko izražavanje pojedinih značenja.

Analitičnost obilježuje razgovornost i na sintaktičkome planu. Analitično je povećavanje broja prijedložnih izraza, dekomponiranje riječi i sintagmi te ponavljanje i naglašavanje tematskih početaka. Autorski je stav posebno izražen nijansiranjem modalnosti koja uz voluntativnost ima i sloj vjerodostojnosti, zbog teološke »polemike« s katoličanstvom, ali i zbog izmijenjena pristupa liturgijskoj riječi: od nepromjenjive knjiške težine i uzvišenosti sakralnoga stila staroga sustava do »prodikalačke« lakoće i jednostavnosti novoga vijeka.

Primjer teksta Mk6, 17–29

M (t 8—u 1)	ĆNT (P 1v—P 2r)	GNT (O 2v—O 3r)	LBS (84b—85a) LBSa [168—169]
[V] ⁴² no vr(ê)me posla irudъ i êtъ iv(a)na i svezav' v sadi i v tamni- cu irudiêdi r adi ženi filipa brata svoe go êko ože- nil se bi eû	Jere Irud poslалъ biše [ûre] ⁴³ uhititi Ivana, i sve залъ, i postavil ga u ta- mnicu, radi Iru- dice žene filipa brata svoga, jere biše û pojelъ.	Ere I rud poslал biše [ûre] ⁴⁴ uhi- ti Ivana, i svezal, i postavi ga u ta- mnicu, radi iru- dice žene filipa brata svoga, ere û biše pojal.	U ono vrime posla Irud kralъ uhititi Ji- vana, i sveza néga i postavi u tamni- cu cića Irudice žene Filippa bra- ta svoga, jere pojal biše nú,
gl(agola)še bo iv(a)n irudu. ne dostoitъ t(e)bê imêti ženi brata tvo lego.	Zašto Ivanъ go- voraše Irudu. Ne dostoi se tebi va- zeti ženu brata tvoga.	Zašto Ivan go voraše Irudu. ne dostoi se tebi vazeti ženu brata tvoga.	zač govoraše Jivan Irudu: Ne dostoi se tebi uzeti ženu brata tvoga.
Irudiê že gnêvaše se i ho têše po- gubiti i na ne možaš e.	A Irudija ga ne- navijaše, i hoti- še ga pogubiti, a ne mogaše.	A Irudica ga nenaviêše, i hoti še ga pogubi- ti, a ne mogaše.	A Irudica ga preh- taše i hotijaše ga pogubiti, a ne mo- gaše.

⁴² Prazno mjesto za inicijal.

⁴³ Uglata je zagrada i u izvornome tekstu.

⁴⁴ Uglata je zagrada i u izvornome tekstu.

Irud bo boêše se iv(a)na vil de i muža pr(a)v(a) dna i s(ve)ta i se go radi hrana- še i. I v poslu hъ ego mnoga tvora- še. i radъ poslu- šaše ego.	Irud bo sê bol jaše Iva- na, znaûçi nje- ga ãlovika prava- dna, i sve- ta, i ãuvaše ga, i slišaûçi njega, mnoga ãinja- še, i dobrovoljno ga poslušaše.	Irud bo se boêše Ivana, znaûçi ñega ãlovika pravadna, i sve ta, i brziše ga, slišaûçi ñega, mnoga ãiñaše, i dobrovolno ga po- slušaše.	Irud u jistinu bo- jaše se Jivana zna- jući ñega ãlovika pravedna i sfeta i ãuvaše ñega i ãuf- ši ñega pripovida- jući mnoga ãiñaše i dobrovoljno sli- šaše.
I prikluçšu se d(ъ)nevi potrêbnu egda ir uđъ ve- ãeru roistva stvor i knezemъ i tisuãnikomъ i st arišinamъ galilêiskimъ.	I kada danъ prigodanъ doi- de. Iruđъ poro- jenja dne svo- ga, večeru uã- ni vladvcemъ, i poglavicamъ, i pr(ъ)vimъ odъ Galileje,	I kada dan prigo- dan doide. Irud poroenia dne svo- ga, večeru uãini vladvcem, i pogla- vicam, i prvimъ od Gali lee,	I kada dan prigo- dan dojde, Irud porojenja dne svo- ga večeru uãini vladvcem i pogla- vicam i prvim ⁴⁵ od Galileje.
V šadši že deãeri toe irudiê di i ple- savši ugod i iru- du i vzležeãimъ š nimъ	i kada vnide hъi Iru diãina plešuã i, ugod- no bi Iruđu, i vsimъ za jedno sideãimъ za stolomъ,	i kada vlize hъi Iru diãina plešuã i, ugodno bi Iru- đu, i svim zaed- no sideãim za sto lom,	I kako ulize kъi Iru diãina jigraju- ã i u poskok, vele drago bi Iruđu i fsim sideãim.
i reãe c(êsa)гъ d(ê) vici. prosi ot mene eže hoãeši i dam' t(e)bê. I klet se ei êko eže vsprosi- ši dam' t(e)bê aãe i do polъ c(esa) rstviê moego.	kraļ reãe divoi- iki: prosi odъ mene ãto godi- re hoãešъ, i dati hoãu tebi. I pri- seže ñoi, da ãto- godire odъ mene bu deš pro- siti, dati hoãu tebi, dari do polovi ce kralje- stva moga.	kral reãe divoi- ki: pitai od mene što godire hoãeš, i dati hoãu tebe. I priseže ñoi, da što godire od mene budeš pita- ti, dati hoãu tebe, dari do polovice kralestva moga.	Kraļ reãe divoj- ci: Pitaj od mene, ãa ti drago, i po- dam tebi, i prise- že joj se, da ãago- di uprosiš, dati ãu tebi, prem ako bi polovicu kraljevstva moga prosila.
Ona že iz šadši r(e)ãe materi svo- ei. ãe so vsprošu	A ona izšad- ši reãe Mate ri svoioi. ãto hoãu prositi?	A ona izsad ši reãe Materi svojoj. Što hoãu pitati?	A ona izašadã i reãe materi svojoj: ãa ãu prositi?

⁴⁵ U LBSa primjeri slogotvornoga *r* imaju *ar*.

ona že r(e)če. Pro si glavi ivana kr(ь)st(ite)la	A ona reče nói, glavu Ivana Krъstntelja (!).	A ona reče nói, glavu Ivana Krsti- tela.	A ona joj reče: Gla- vu Jivana krstiteļa.
I vřadři abie s tačaniemъ k c(êsa)ru prosi g(lago)lûči. hoču da m i daři n(i)ne na bludê gl(a)v i iv(a)na krst(ite)la.	I tudъje vřadři z b(ь)rzostъû h kralû, prosi govorečъ: hoču da mi prem sada dařъ glavu Ivana Krъstitelja *v zdê li. ⁴⁶	I tudije ulizuči z brzostû h kralû, prosi govoreč: hoču da mi prem sada dař glavu Ivana Krstitela *u zdeli. ⁴⁷	I kako ulize, tudje potežeći se k kralju usprosi govoreći: Hoču, da mi prem sada dař glavu Ji- vana krstiteļa na golaru.
I priskr(ь)banъ b(i)si c(êsa)ръ kletvi radi. na vz ležečihъ radi ne hotê otreči se ei na poslavъ spikulato ra p(o) v(e)lê usêknuti gl(a)vu e go i pri- nesti na blûdê.	I ožalosti se kral prisežstva radi, i radi onihъ koi ř nim skupa za stolomъ sidihu ne hъ ti û ožalo- stiti, i tudъje kral poslavři haha ra zapovida donesti glavu njegovu,	I ožalosti se kral prišežstva ra di, i radi onih koi ř nim skupa za stolom sidehu ne hti û ožalo- stiti, i tudie kral poslav ři *haha- ra ⁴⁸ zapovida do- nesti glavu nego- vu,	I ožalosti se kral; cića rote i cića ř nim sidečih ne hti nú ožalostiti, da poslařši cocana za- povidi donesti gla- vu njegovu na go- laru.
On že řadъ usêknu i v tamnici i pri nese gl(a)vu ego na blûdê i d a û dêvice. i dêvica û da materi svoei.	I onъ oti de, i odsiče mu glavu v tamnici, i do- nese gla vu nje- govu v zdêli, i poda û divoiki, a divoi ka û da Materi svoioi.	I on otide, i odsiče mu glavu u tamni- ci, i do nese gla- vu njegovu u zdeli, i poda û divoiki, a divoika û da Ma- teri svojoj.	I usiće mu glavu u tamnici i prinese glavu njegovu na golaru i poda ju divojci, a divojka ju da materi svojoj.
Slišavře že s ie uč(e)n(i)ci ego pri- doře i vzeř e têlo ego i polořiře e v gr obê.	Ovo slišavři uče- nici njegovi, pridoře i dvi- gnuře têlo njego- vo, i po staviře ga v grobъ.	Ovo slišavři u čenici negovi, pridoře i dvignuře tilo negovo, i po- staviře ga u grob.	I to slišařři učeni- ci negovi pridoře i vazeře tilo negovo i postaviře u greb.

^{46, 47} Na margini: *na golaru.

⁴⁸ Na margini: kocana.

Literatura

A.

- ĆNT: *Pervi i drugi del Novoga Testamenta*. 1563. Tübingen. Pretisak: 2008. Ur. Alojz Jembrih. Zagreb : Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik« (ćirilično izdanje).
- GNT: *Pervi [-drugi] del Novoga Testamenta po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrianu*. 1562. Tübingen. Pretisak: 2007. Ur. Alojz Jembrih. Zagreb : Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik« (glagoljično izdanje).
- LBS: *Lekcionarij Bernardina Splićanina* po prvom izdanju od god. 1495., priredio i predgovor napisao Tomo Maretić, pretisak priredio i pogovor napisao Josip Bratulić, izdanje: 1885, JAZU, pretisak: 1995. Split : Književni krug.
- LBS^a: *Lekcionar Bernardina Splićanina*. 1495. (1991.) Pretisak uredio i predgovor napisao Josip Bratulić. Split : Književni krug.
- M: *Misal po zakonu rimskog dvora*: prvotisak 1483, pretisak: 1971. Zagreb : Liber, Mladost. (Odlomci: Mt1, 1–16; Mt2, 1–12; Mt2, 13–18; Mk6, 17–29; Mk 16, 1–7; Lk1, 57–68; Lk2, 1–20; Lk2, 33–40; Lk2, 42–52; Lk24, 36–47; Iv1, 1–14; Iv20, 1–10; Iv21, 1–14.)

B.

- AR. 1880.—1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I—XXIII*. Zagreb : JAZU.
- Belaj, Branimir. 2002. Nominalizacija kao strategija pasivizacije. *Suvremena lingvistika* 53—54, 11—30.
- Bratulić, Josip. 1983. Pogledi hrvatskih protestanata na književni jezik. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 18, 43—49.
- Bratulić, Josip. 1992. Glagoljaštvo i protestantizam. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 27, 231—235.
- Bratulić, Josip. 1995. Pogovor. *Lekcionar Bernardina Splićanina u krugu hrvatskih lekcionara*. U: *Lekcionarij Bernardina Splićanina* po prvom izdanju od god. 1495., priredio i predgovor napisao Tomo Maretić, pretisak priredio i pogovor napisao Josip Bratulić, izdanje: 1885, JAZU, pretisak: 1995. Split : Književni krug, 211—220.
- Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Čulić-Viskota, Adelija. 2003. Modalnost i dokaznost. *Strani jezici* 32, br. 1—2, 45—54.
- Čupković, Gordana. 2009. Jezik odlomka glagoljskoga *Katekizma* u kontekstu reformacijskih pokušaja izgradnje književnoga jezika. Izlaganje na znanstvenome skupu *Reformacija i njezin odjek u hrvatskim zemljama*. Zagreb.

- Damjanović, Stjepan. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb : Hrvatsko filološko društvo.
- Damjanović, Stjepan. 1984^a. Jezik Prvotiska u kontekstu književnojezične prakse hrvatskih glagoljaša. *Slovo* 34, 63–80.
- Damjanović, Stjepan. 1995. *Jazik otačaski*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Damjanović, Stjepan. 2009. Jezične razlike između glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja uraškoga Novoga testamenta. Izlaganje na znanstvenom skupu *Reformacija i njezin odjek u hrvatskim zemljama*. Zagreb 29. listopada.
- Fancev, Franjo. 1916. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. *Rad JAZU* 212, 147–225; 214, 1–113.
- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb : August Cesarec.
- Gospić, Ana i Gordana Čupković. 2008. Književne i jezično-stilske odrednice glagoljske i ćirilske *Table za dicu*. *Obdobja 27: Reformacija na slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*, u tisku.
- Hamm, Josip. 1960. *Staroslavenska čitanka*. Zagreb : Školska knjiga.
- Jembrih, Alojz. 2007^a. *Stipan Konzul i »Biblijski zavod« u Urachu*. Zagreb.
- Jembrih, Alojz. 2007. *Pogovor uz pretisak glagoljičkoga Novoga testamenta [1562./1563.]*. Zagreb : Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«.
- Jembrih, Alojz. 2008. *Pogovor uz pretisak ćiriličkoga Novoga testamenta [1563.]*. Zagreb : Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«.
- Katičić, Radoslav. 2009. O standardnom i književnom jeziku. *Jezik* 56:2, 50–53.
- Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb : Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Matešić, Josip. 1992. O literarno-lingvističkoj koncepciji hrvatskoga protestantizma. *Buzetski zbornik* 17, 11–14.
- Mihaljević, Milan. 1995. Upitne rečenice u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 39, 17–38.
- Moguš, Milan. 1993. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb : Nakladni zavod Globus.
- Novi Zavjet. 1993. S grčkog izvornika preveli Bonaventura Duda i Jerko Fućak. Zagreb : Kršćanska sadašnjost.
- Oraić Tolić, Dubravka. 1990. *Teorija citatnosti*. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*: AR I–XXIII, 1880.–1976. Zagreb : JAZU.
- Samardžija, Marko. 1995. *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika*, udžbenik za 4. razred gimnazije. Zagreb : Školska knjiga.

- Sesar, Dubravka. 1989–1990. O kategorizaciji modalnosti u normativnim sintaksama. *Jezik* 37:2, 39–48.
- Sesar, Dubravka. 1992. O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu. *Suvremena lingvistika* 34, 251–262.
- Sesar, Dubravka. 2001. Modalni modeli u hrvatskom i drugim slavenskim jezicima. *Suvremena lingvistika* 51–52, 203–218.
- Sesar, Dubravka. 2007. O sintaksi poezije i poeziji sintakse na jednom pjesničkom primjeru. *Suvremena lingvistika* 64, 179–189.
- Silić, Josip, Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*, za gimnazije i visoka učilišta. Zagreb: Školska knjiga.
- Večerka, Radoslav. 1989. *Altkirchenslavische (altbugarische) Syntax I. Die lineare Satzorganisation*. Freiburg i. Br.: U. W. Weiher.
- Vince, Zlatko. ³2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vončina, Josip. 1988. *Jezična baština*. Split: Književni krug.
- Zima, Luka. 1887. *Ėekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*. Zagreb : JAZU. (Djela JAZU 7)
- Žagar, Mateo. 2009. Hrvatska pisma u srednjem vijeku. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: srednji vijek*. Zagreb : Croatica. 107–219.

The Concept of Literary Language in Glagolitic and Cyrillic New Testaments of 1562/63: A Contribution to Studying the Differences

Abstract

The author interprets language differences between Cyrillic and Glagolitic books of the New Testament 1562/1563 (selected Gospel texts) in light of the literary-language conception of Croatian leaders of the Reformation. The hybrid literary-language type in these books, due to their Glagolitic character, besides being marked as interdialectism and low-register lexical choices, is also characterized by intertextuality and citation, which is visible when these books are compared with one possible paradigm (Bernardin Splićanin's *Lekcionar*) and with the first printed Croatian Glagolitic Missal, as a representative of the Croatian Church Slavonic tradition of old breviaries and missals. The dichotomy between bookish language and conversational language is described on both the plane of expression and plane of content: the language-system variants and the semanticosyntactic variants are therefore studied. At the same time, the author points out that the Cyrillic book is based more openly on the Croatian Church Slavonic tradition while the Glagolitic book draws from the Croatian Čakavian literary tradition.

Ključne riječi: hibridni tip književnoga jezika, hrvatski reformatori, glagoljštvo, ćirilica, leksičke inačice, atribucija, modalnost

Key words: hybrid literary language, Croatian Reformation leaders, Glagolitic, Cyrillic, lexical variants, attribution, modality